

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE: EEN BAAFSE KRUISBESTUIVING TUSSEN HISTORIOGRAFIE EN DIPLOMATISCH BRONNENMATERIAAL¹

door Nicolas Mazeure

De monastieke historiografie van de Sint-Baafsabdij te Gent is goed bewaard, toegankelijk en spreidt zich uit over een lange periode. Eén van de meest bizarre en gevarieerde werkstukken is het "Chronicon (Sancti Bavonis)" (J 197²) van Johannes Van Thielrode, monnik van de Sint-Baafsabdij³. Het is een mengeling van wereldgeschiedenis (vanaf de schepping tot het jaar 1298) en lokale kloostergeschiedenis waarin feit en fictie door elkaar lopen. Dit onderzoek richt zich echter niet op de historiciteit of de authenticiteit van de opgetekende feitelijkheden. Het situeert zich op het vlak van de subjectieve, verhalende presentatie van deze feiten, op het vlak van de totstandkoming en de kenmerken van de geschiedschrijving zelf.

De kernvraag luidt: op welke manier wordt het verleden en het aanwezige bronnenmateriaal door de monastieke auteur verwerkt tot een verhalende bron? Elk historiografisch werk is immers een naar de wil en de opvatting van

¹ Dit artikel is een uitvloeisel van de licentiaatsthesis, *Historiografie in de Sint-Baafsabdij te Gent (13de - 15de eeuw)*. De verhalende bronnen getoetst aan archivalisch materiaal, onuitgegeven licentiaatsthesis, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Sectie Geschiedenis, Vakgroep Middeleeuwen, academiejaar 2000-2001, 2 banden, 235 + 232 p. (promotor: Prof. Dr. L. Milis).

² Dit verwijst naar het referentienummer van de tekst binnen het elektronische databestand "Narrative Sources", zie M. Gypen, V. Lambert, e.a.; *De verhalende bronnen uit de Zuidelijke Nederlanden 600-1500 (VZBN)*. *The Narrative Sources of the Southern Low Countries 600-1500. Preprint 1*; RUG Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis; Gent - Leuven; 1995; 11 vol. (on-line en continu aangevuld: *Narrative Sources 2.1. The Narrative Sources of the Southern Low Countries 600-1500*, <http://allserv.rug.ac.be/~jdploige/sources/> & <http://www.lib.rug.ac.be/>). Zie ook L. Milis, V. Lambert en A. Kelders (eds.); *Verhalende bronnen. Repertoriëring, editie en commercialisering*; Studia Historica Gandensia; Gent; 1996; 125 p.

³ Geschreven tussen 1267-1294/1298, met verbeteringen en marginale aanvullingen uit de 13de en 14de eeuw (tot 1314). Manuscript.: Gent, U.B., 439 (S.-G. 82), ff. 1r^o- 156 r° (eind 13de eeuw, autograaf). Uitgave: J. Heller, "Iohannis de Thielrode Chronicon", in: *M.G.H.*, SS., XXV, Hannover, 1880, pp. 557-584 en A. Van Lokeren, *Chronique de Saint-Bavon à Gand, par Jean de Thielrode (1298)*, Duvivier, Gent, 1835, pp. 1-79, die elkaar aanvullen door verschillende delen uit te geven en verschillende kritische informatie te geven.

zijn auteur samengesteld beeld. De wijze waarop een persoon, bij uitbreiding een groep (de monnikengemeenschap), het eigen verleden bekijkt, bepaalt de aard van hun geschiedschrijving. De verhalende bronnen vormen de literaire uitdrukkingen, de tastbare manifestaties van bepaalde (supra-individuele) reflecties. De historische mentaliteit is de basis van elke redactie. Ze bepaalt welke keuzes de auteur maakt bij het redigeren van zijn tekst, zowel op het vlak van het genre, als op het vlak van het bronnenmateriaal en hoe de geselecteerde gegevens worden ingepast. De som van de keuzes vormt als het ware de structuur van een historiografisch systeem. In dit artikel wordt de verhalende bron, na een korte beschrijving, ontleed. De aandacht gaat vooral uit naar de confrontatie tussen de tekst en het aanwezige diplomatische bronnenmateriaal. Net op het vlak van de invoeging van niet-verhalende elementen in een verhalende, historische context is het "Chronicon" een boeiend onderzoeksobject. Door de analyse van de historiografische werkwijze krijgt men inzicht in de middeleeuwse perceptie van diplomatische bronnen en hun historiografische aanwending.

1. Bespreking van de bron

We bespreken ten eerste de twee essentiële componenten van de verhalende bron, namelijk de vorm en de inhoud. Wat de vorm betreft, gaan we na van welk genre de auteur zich bedient. Op het inhoudelijke vlak onderzoeken we in welke mate en op welke manier diplomatische informatie vertegenwoordigd is en welke rol het genre van de tekst hierbij speelt.

1.1. De typologie van de bron

Wanneer we de tekst onderbrengen onder de noemer van de "verhalende bronnen", moeten we ons bewust zijn van het feit dat deze term toepasbaar is op een veelheid aan teksten. Het is dus nodig de vorm waarin onze tekst gegoten werd, te specificeren. In de wetenschappelijke literatuur is het verhalende middeleeuwse bronnenbestand onderverdeeld in aparte, veralgemenende generatiecategorïen, een typologische ordening. Een hinderpaal hierbij is de indeling op basis van een combinatie van criteria, waaronder de origine van de bron, de literaire vorm of de inhoud, zonder dat één enkel differentiëringsprincipe een allesomvattende en determinerende rol speelt⁴. Ten tweede zijn

⁴ A. Kelders, *Kronieken van Vlaanderen. Historie en historiografie in de laatmiddeleeuwse Flandria Generosa*, onuitgegeven proefschrift ingediend tot het behalen van de graad van Doctor in de Geschiedenis, RUG, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Richting Geschiedenis, 1999, pp. 22-24. Zie ook het standaardwerk van R.C. Van Caenegem m.m.v. F.L.A.M. Ganshof, *Introduction aux sources de l'histoire médiévale*, Brepols, Turnhout, 1997, pp. 21-80, voor een volledig typologisch overzicht.

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

de begrippen niet éénduidig⁵. In de praktijk blijken ze noch in het verleden, noch in het heden algemeen bruikbaar⁶. Dit merken we ook als we de summere informatie uit de teksten zelf vergelijken met de benamingen waaronder historici en uitgevers de teksten plaatsen. Onze eigentijdse terminologie is niet zomaar toepasbaar op middeleeuwse teksten. Ze waren vaak titelloos of zijn zo tot bij ons geraakt. De titels zijn zeer divers en slaan meestal slechts op een gedeelte van een composiet werk. Vaak ontbreken prologen die meer inzicht kunnen geven in het opzet van de auteurs⁷. Zelden is er een vermelding van het genre en de summere aanduidingen zijn breed te interpreteren⁸.

Uitgevers zien zich verplicht hun edities titels mee te geven, die voldoen aan moderne wetenschappelijke categorieën, maar die vaak niet de juiste draagwijdte van een tekst weergeven. Het is van groot belang de aanwezige middeleeuwse informatie grondig en met respect te bekijken. Van Thielrode geeft geen titel aan zijn werk. In zijn proloog omschrijft hij zijn tekst als een "opusculum", een werkje, zonder te verduidelijken binnen welk genre hij zijn werk situeert⁹. Die term kunnen we interpreteren als een topos van bescheidenheid vanwege de auteur¹⁰. Hij gebruikt ook de term "compendium", waarmee hij wil aantonen dat hij de zaken die hij in boeken ("codices") heeft gevonden, in verkorte vorm bijeengebracht heeft¹¹. Deze preciseringen vanwege de auteur

⁵ J. Leclercq, *L'amour des lettres et le désir de Dieu: initiation aux auteurs monastiques du moyen âge*, Editions du Cerf, Paris, 1963, 2e édition corrigée, p. 145: "Sans doute la notion de 'genre littéraire' est difficile à préciser, car elle est rarement formulée sous une forme théorique; mais c'est un fait que les genres existent." Natuurlijk bestaan er genres met elk hun eigen kenmerken en zijn middeleeuwse teksten bewuste constructies: B. Guenée, "Histoires, annales, chroniques. Essai sur les genres historiques au moyen âge", *Annales ESC*, 28, 1973, p. 998.

⁶ F.-J. Schmale, "Mentalität und Berichtshorizont. Absicht und Situation hochmittelalterlicher Geschichtsschreiber", *Historische Zeitschrift*, 229, 1978, 1, p. 3: "(...) bestimmte Formen von Geschichtsbildern sind keineswegs einfach nur einem bestimmten Genus zuzuordnen." Hij ziet het genre in relatie tot de bedoeling van de auteur, waarin een historisch fenomeen in een gereproduceerde voorstelling geconstitueerd wordt, zie p. 4.

⁷ Van Thielrode opent met een proloog, zie de uitgave door J. Heller, o.c., pp. 559-560.

⁸ De aarzeling bepaalde werken te linken aan een genre komt vanuit de aarzeling van de auteur over hun aard zelf, zie M. Sot, *Gesta episcopum. Gesta abbatum*, Brepols, Turnhout, 1981, p. 14 (Typologie des sources du moyen âge occidental, 37) en E.M.C. Van Houts, *Local and regional chronicles*, Brepols, Turnhout, p. 13 (Typologie des sources du moyen âge occidental, 74).

⁹ J. Heller, o.c., p. 559.

¹⁰ B. Guenée, *Histoire et culture dans l'Occident médiéval*, Aubier Montaigne, Paris, 1980, p. 203.

¹¹ J. Heller, o.c., p. 559: "Hinc est, quod ego Iohannes de Thielrode, (...), idem monasterium de cronicis totaliter pene vacare, de hiis, que in presenti compendio sunt nunc copulata, in nostris codicibus parum inveniendo, (...)."

betreffende zijn werkstuk geven geen typologie weer en de aangewende begrippen vormen op zich geen genre. Ook het incipit van zijn manuscript verheldert eerder de inhoud, namelijk een wereldgeschiedenis vanaf de geboorte van Jezus Christus, dan het genre¹². De auteur beklagt zich wel over het feit dat de abdij nagenoeg verstoken is van "cronica" ¹³. Waarschijnlijk moest zijn werk er toe bijdragen dat tekort te verhelpen. Hieruit mogen wij logischerwijze besluiten dat hij wel degelijk een kroniek heeft willen schrijven en dat J. Heller het terecht uitgeeft onder de titel "Iohannis de Thilrode Chronicon" ¹⁴.

De hybride kroniek van Johannes van Thielrode

Het werk van Van Thielrode brengen we, ondanks het hybride karakter en de vele aparte onderdelen, onder bij het kroniek-type. Ten eerste vermeldt hij dat zijn klooster haast geen kronieken bezit en hij daarom dit "opusculum" schrijft. Ten tweede kan men de tekst zien als een bewuste vorm van geschiedschrijving, waarbij de auteur vertrekt vanuit een vooropgesteld idee van de geschiedenis in het algemeen¹⁵. Hij giet zijn werk dan ook in een structuur: een proloog en een indeling in hoofdstukken¹⁶. Ten derde blijkt de interesse voor de universele geschiedenis uit de overname van een universele kroniek. In de eerste twee hoofdstukken somt de auteur de *aetates mundi* volgens Isidorus van Sevilla op, dus vertrekkend van Adam¹⁷.

Daarna geeft hij in hoofdstukken 3-7 een getrouwe kopie van de wereldkroniek van Martinus Polonus: "(...) compilavi hoc opusculum ex libris fratris Martini ordinis Predicatorum (...)"¹⁸. Hij somt in zijn bronnen ook nog ande-

¹² K.G. Van Acker, "De librije van Raphaël de Marcatellis, abt van Sint-Baafs en bisschop van Rhodus", *Archief- en bibliotheekwezen van België*, 48, 1977, p. 181 (n° 160): "Historia de quadam cuius initium est anno Domine Incarnationis".

¹³ J. Heller, o.c., p. 559.

¹⁴ *Ibidem*, p. 557. De mogelijkheid bestaat wel dat Van Thielrode "cronicum" als een algemene term gebruikt heeft en daarmee alle soorten verhalende historiografische bronnen wou aanduiden, ook annalen.

¹⁵ H. Grundmann, *Geschichtsschreibung im Mittelalter. Gattungen - Epochen - Eigenart*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1965, 2e durchgesehene Auflage, p. 24.

¹⁶ Van Thielrode spreekt zelf van "capitulis", zie J. Heller, o.c., pp. 559-560.

¹⁷ M. McCormick, *Les annales du haut moyen âge*, Brepols, Turnhout, 1975, p. 13 (Typologie des sources du moyen âge occidental, 14): "Les chroniques s'intéressent à l'histoire depuis la création."

¹⁸ J. Heller, o.c., p. 561. Martinus Polonus (Martinus van Troppau, + 1278, dominicaan) schreef een paus- en keizerskroniek waarin hij de wereldgeschiedenis in een gesynchroniseerd schema steekt door de daden van de pausen en de keizers naast elkaar te plaatsen, vanaf het koninkrijk van Babylon tot 1276.

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

re wereldkroniekschrijvers op, onder andere Orosius¹⁹. Het lag in de aard van de middeleeuwse kroniekschrijvers om hun verhaal te laten beginnen bij Christus, of vroeger nog, bij de schepping. Medegetuige van zijn zoeken naar een ver verleden is de vermelding van de oorsprong van het "castrum Gandense", dat hij plaatst in het jaar 47 v.C. en toeschrijft aan Julius Caesar. Hij probeert dus de chronologie van het verleden te reconstrueren en geeft een *commemorationem temporum*²⁰. Ook treffend is dat hij zijn werk omschrijft als een *compendium*, letterlijk "bekorting", waarmee hij aangeeft dat het zal voldoen aan één van de voorwaarden die de essentie van de middeleeuwse kroniek uitmaken, namelijk de *brevitas*, de beknoptheid of bondigheid²¹.

Hij probeert zijn lokale abdijschiedenis binnen een wijder wereldkader, de heilsgeschiedenis, centraal te stellen door ze te koppelen aan een reeds bestaande universele kroniek. Hierbij laat hij de annalistische traditie achterwege. Het is zelfs mogelijk dat hij geen annalen ter beschikking had²². Hij wijdt een hoofdstuk aan het ontstaan van de abdijs: de stichting door de heilige Amandus, geplaatst in het jaar 608, de eerste lokale heilige en relik (Sint-Bavo), de eerste abt (Florbertus) en de eerste privileges. Zijn poging tot chronologie eindigt in een wanordelijk conglomeraat van nauwelijks samenhangende mededelingen²³. Daarbij vertrekt hij, bij gebrek aan Baafse bronnen, van het "Liber traditionum" van de naburige Sint-Pietersabdijs waarvan hij het stichtingsverhaal aanpast²⁴.

Toch kan men de verschillende hoofdstukken (8-11) betreffende de abdijschiedenis niet enkel als kroniek categoriseren. De tekst is een mengeling van

¹⁹ Ibidem, p. 561.

²⁰ Zo omschrijft Cassiodorus het kroniekgenre, zie Cassiodorus, "De institutione divinarum litterarum", hoofdstuk XVII, "De historicis christianis", uitgave door P. Migne, in: *Patrologia Latina*, 70, Brepols, Turnhout, 1963, kol. 1133-1134. Een kroniek geeft de chronologie van de geschiedenis, de *series temporum*, weer.

²¹ J. Heller, o.c., p. 559. Dit in tegenstelling tot de *prolixitas* van de *historiae*, zie B. Guenée, idem, p. 205.

²² Ph. Grierson, "The early abbots of St. Bavo's of Ghent", *Revue Bénédictine*, 49, n°1, januari-maart 1937, p. 34 en O. Holder-Egger, *De heiligen van Sint-Baafsklooster te Gent*, C. Annoot, Gent, 1888, p. 41.

²³ S. Vanderputten, "De kroniek van prior Olivier De Langhe o.s.b. als exponent van de hagio-historiografie, een vergeten subgenre uit de vijftiende-eeuwse monastieke geschiedschrijving", *Ons Geestelijk Erf*, deel 73, aflevering 2-3, juni-september 1999, p. 181.

²⁴ E.M.C. Van Houts, o.c., p. 19: "(...), monastic chronicles sometimes developed from libri traditionum, (...)". Voor meer informatie over het "Liber traditionum" van de Sint-Pietersabdijs te Gent verwijs ik naar G. Declercq, *Het Liber traditionum van de Gentse Sint-Pietersabdijs (10de en 11de eeuw): een kritische bronnenstudie*, Gent, RUG (Faculteit Letteren en Wijsbegeerte Sectie Geschiedenis), 1994, 3 vol. (doctoraatsthesis).

verhalende elementen afgewisseld met niet-verhalende (diplomatische), met uittreksels uit oorkonden (of gegevens eraan ontleend) en uit een *liber traditionum*, een boek dat in de eerste plaats schenkingen en aanwinsten van een instelling noteert. Hierdoor vertoont de tekst kenmerken die men ook terugvindt bij *fundationes* en *Cartularchroniken*.

In het werk herkennen we twee frequent terugkerende thema's van de *fundationes*, namelijk de dreiging van de *oblivio* en de vrees voor de afkalving van de welstand van de gemeenschap²⁵. Reeds in zijn inleiding is het *oblivio*-topos aanwezig. Hij stelt dat door de *oblivio*, die eigen is aan de mens, de herinnering aan gebeurtenissen doorheen de tijd vervaagt en dat daarom de geschreven optekening ("vox litterata") is uitgevonden, zodat men zaken weer te voorschijn kan halen uit de geschriften. Tegen de *oblivio* is er maar één recept: *scriptura*²⁶. Het tweede element, namelijk de waakzaamheid in het bewaren van de bezittingen en de rechten van de gemeenschap, komt in zijn relaas door de opname van verscheidene diplomatische ontleningen duidelijk tot uiting. Clerici konden op diplomatische geschriften terugvallen om weerwerk te bieden tegen onder andere usurpaties door lekenheren. Vaak resulteerde deze zoektocht naar rechtszekerheid in het opstellen van een cartularium, niet zelden voorzien van een *historia fundationis*, soms uitmondend in een geschiedenis tot aan de eigen tijd, een *historia monasterii*²⁷. Dit ging vaak gepaard met periodes van economische moeilijkheden van de abdij. Dit was nu net het geval voor Sint-Baafs: in de eerste helft van de 13de eeuw groeide het bezit van de abdij nog sterk aan, maar toch zijn er aanduidingen dat rond 1250 de financiële toestand niet zo rooskleurig was²⁸. Het zoeken naar een houvast in de geschreven akten was een spontane reactie. Daarenboven zullen

²⁵ P. Ruyffelaere, "Kloosterhistoriografie in het graafschap Vlaanderen in de twaalfde eeuw", in: M. Cloet en F. Daelemans (eds.), *Godsdienst, mentaliteit en dagelijks leven. Religieuze geschiedenis in België sinds 1970 - Religion, mentalité et vie quotidienne. Histoire religieuse en Belgique depuis 1970*, Archief- en bibliotheekwезen van België, Brussel, 1988, pp. 33-46. (Handelingen van het colloquium van 23-24 september 1987 - Actes du colloque des 23 et 24 septembre 1987)

²⁶ Ibidem, p. 37. Dit is een veel voorkomend motief: zie de voorbeelden bij J. Kastner, *Historiae fundationum monasteriorum. Frühformen monastischer Institutionsgeschichtsschreibung im Mittelalter*, Bei der Arboe-Gesellschaft, München, 1974, pp. 88-89 en P. Ruyffelaere, "Les *historiae fundationum monasteriorum* et leurs sources orales au XIIe siècle", *Sacris Erudiri*, XXIX, 1986, p. 243. Zie ook J. Leclercq, o.c., p. 149: "(...), leur désir de le (= le passé) voir fixé dans l'écriture, pour qu'il ne fût point oublié, (...)".

²⁷ P. Ruyffelaere, "Kloosterhistoriografie (...)", in: M. Cloet en F. Daelemans (eds.), o.c., p. 35.

²⁸ P. Trio, "De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de late middeleeuwen. Een historisch overzicht (13de-15de eeuw)", in: G. Declercq (red.), *Ganda & Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, Snoeck-Ducaju & Zoon, Gent, 1997, p. 65. (tentoonstellingscatalogus)

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

de exponentiële stijging van de oorkondenproductie sinds de 12de eeuw en het stijgende belang van het schrift daar toe bijgedragen hebben. Ook Van Thielrode laat zien wat er doorheen de geschiedenis met de rechten van de abdij is gebeurd en heeft hierbij waarschijnlijk gebruik gemaakt van een cartularium. Een aanzienlijk deel van een Baafs cartularium werd opgesteld rond 1270 en Van Thielrode schreef tussen 1276 en 1298²⁹. Mogelijk zijn de delen over de eigen kloostergeschiedenis een poging om die veelheid aan statische gegevens verrat in het cartularium in een geprotagoniseerd (verbonden aan de figuur van een abt) en chronologisch verhaal te gieten.

Gedurende de middeleeuwen bestond er dus een sterke band tussen cartularium en stichtingsverhaal of abdijsgeschiedenis. B. Guenée stelt dat een consequente abt gelijktijdig het cartularium en de abdijsgeschiedenis liet schrijven, daar ze beide dezelfde archieven gebruikten, hetzelfde doel nastreefden en elkaar ondersteunden³⁰. Mogen we hier dan stellen dat Van Thielrode in zijn werk een *Cartularchronik* heeft geschreven, mede vanwege de nabijheid in de tijd van de redactie van een cartularium in de eigen abdij? Dat is niet helemaal het geval. Er is geen sprake van een complete versmelting van cartularium en kroniek en niet alle oorkonden worden geïntegreerd in een systematisch historisch-verhalende voorstelling³¹. Wel richt de auteur zijn blik niet enkel op de interne religieuze ontwikkeling van de abdij, maar beschrijft de abdij ook als instituut en ziet daarbij de juridische en materiële geschiedenis, verrat in het oorkondenbestand, niet over het hoofd. Hij hanteert een soort tussenvorm, waarin, als hoofdkenmerk, de tweeledigheid naar voren komt, namelijk de weergave van juridische bronnen en de bijbehorende historische ontwikkelingen, de verbinding van klooster- en bezitsgeschiedenis. Hij situeert de belangrijkste transacties binnen de historische evolutie en continuïteit van de abdij, bestaande uit de opeenvolgende abten. Hij bericht over hun behendigheid om bezittingen, vrijheden en rechten te bekomen³². Daarbij volstaat voor hem

²⁹ Het oudst bekende cartularium van de Sint-Baafsabdij te Gent wordt bewaard te Londen, British Library, Add. Mss., 16.952. Over de datering van de redactie van Van Thielrode, zie van Lokeren (A.), idem, pp. iii-iv.

³⁰ B. Guenée, idem, p. 93 en M. Chibnall, "Charter and chronicle: the use of archive sources by Norman historians", in: C.N.L. Brooke, D.E. Luscombe, e.a.; *Church and government in the Middle Ages. Essays presented to C.R. Cheney*; C. U. P.; Cambridge - New York - Londen; 1976; p. 3: "The interdependence of charter and chronicle was closest in (...) and histories of limited scope composed in monasteries."

³¹ J. Kastner, o.c. p. 10 en pp. 26-27. De term *Cartularchronik* is ontleend aan H. Reppich, *Die Urkunde in der Geschichtsschreibung des Mittelalters*, Phil. Diss. Masch., Berlin, 1924. Zie J.-P. Genet, "Cartulaires, registres et histoire: l'exemple anglais", in: B. Guenée (ed.), *Le métier d'historien au moyen âge: études sur l'historiographie médiévale*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1977, pp. 111-112.

³² J. Kastner, o.c., p. 41 en p. 161.

meestal naar de juridische bronnen te verwijzen. Slechts zelden ontleent hij letterlijk delen aan de oorkonden.

Opvallend is de aandacht voor acties die de abdij in haar bezit hebben geschaad, hetgeen weer gelijkenis vertoont met het subgenre van de *fundationes*³³. De titel van zijn achtste hoofdstuk spreekt in dit verband boekdelen: “(...), et de iniuria monasterio Sancti Bavonis illata.”³⁴ Hierbij schrikt de auteur er blijkbaar niet voor terug het archief van de Sint-Pietersabdij te raadplegen, te oordelen naar de ontlening van verschillende passages uit de oorkonden en het “Liber traditionum” van de Pieterlingen.

Van Thielrode schrijft ook een hoofdstuk over de abten van het klooster. De auteur tracht een overzicht te geven van de opeenvolging van de abbatiaten. We kunnen deze lange lijst onderbrengen bij het genre van de *gesta abbatum*. Dit historisch-narratieve genre bestaat uit een serie aantekeningen gewijd aan de abtenopvolging binnen één plaats, met aandacht voor de chronologie (duur van abbatiaat, datum van aanstelling) en veelal met integratie van historische, hagiografische en topografische elementen³⁵. De auteur slaagt er echter niet in een chronologisch continue serie abten vanaf de stichting tot aan de tijd van redactie op te stellen. Het vormt een onsamenvattend geheel met veel hiaten, zowel in data als in bijgevoegde informatie. Het is niet onbelangrijk hierbij te vermelden dat hij zijn informatie over de abten vooral uit diplomatische bronnen heeft gehaald, naast archeologische bronnen en een necrologium, bij gebrek aan annalen.

Toch vertoont de tekst kenmerken eigen aan het *gesta*-genre. Een eerste gemeenschappelijke karaktertrek valt eigenlijk gedeeltelijk buiten het hoofdstuk zelf en betreft een geprivilegieerd moment in de geschiedenis, namelijk het ontstaansmoment van de abtenlijn. Het is een ideaal scenario wanneer de abbatiale lijn begint met een heilig figuur of wanneer de eerste abt aangesteld wordt door een heilige, vaak de stichter van de abdij³⁶. Van Thielrode laat deze kans niet liggen, ondanks het feit dat hij Florbertus als eerste abt slechts kort in het hoofdstuk zelf vermeldt. Hij komt immers elders verschillende malen uitgebreid terug op de aanstelling door de heilige Amandus op het moment van de stichting van de kloostergemeenschap in het gefingeerde jaar 618. Ten tweede vertonen de *gesta abbatum* vaak de zorg om archiefdocumenten, akten van rechten en bezit, en dergelijke op te nemen in het relaas en die te verbinden aan de bijbehorende abten³⁷. De auteur maakt nu net gebruik

³³ P. Ruyffelaere, *idem*, p. 37.

³⁴ J. Heller, *o.c.*, pp. 563-565.

³⁵ *Ibidem*, pp. 566-570 en M. Sot, *idem*, p. 7 en p. 13. Deze teksten zijn soms gewijd aan pauzen of bisschoppen.

³⁶ *Ibidem*, p. 16.

³⁷ *Ibidem*, p. 20 en p. 27.

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

van dit abtenkader om de rechten aangetroffen in het cartularium te situeren in de kloostergeschiedenis. Hij geeft zo glorie en prestige aan de abten en stelt ze voor als behoeders van het materiële patrimonium van de abdij, naast hun geestelijke taak als herders van de kloostergemeenschap, die tot uiting komt in de vermelding van de translaties en elevaties van relieken uitgevoerd door enkele abten.

De protagonisten in *gesta* zijn de abten uit het verleden en de *gesta* vormt daardoor een soort van herinneringsgeschrift waarbij de heiligheid in de abtenopeenvolging herdacht en geactualiseerd wordt³⁸. *Gesta* zijn vaak verbonden met de cultus van de dodenherdenking en dus is het ook niet verwonderlijk dat Van Thielrode sterke aandacht besteedt aan de sterfdata en de begraafplaatsen van de prelaten. Hiervoor haalt hij zijn informatie uit een necrologium, hét herdenkingsboek bij uitstek, en uit monumentale bronnen (graven) van de abdij³⁹. De oude abten worden op die manier ook in het heden geroemd. Belangrijker dan de herinnering aan individuele abtenprestaties is de continue abtenlijn. Net daarin faalt de auteur door zijn onvolledige en chronologisch gebrekkige informatie. De aantekeningen over de 13de eeuw zijn het meest compleet, wat kan wijzen op informatie uit orale bron en uit eigen waarneming. Hij kan hierdoor over de laatste twee abten sterk uitweiden, onder meer over de verkiezing van de laatste abt. Het lopende abbatiaat ten tijde van de redactie is wederom een belangrijk moment: de laatste abt moet de voortzetting van de gemeenschap en haar kwaliteiten verzekeren⁴⁰.

Men merkt dus dat de "kroniek" een gedifferentieerd geheel aan genres huisvest. Men kan het best spreken van een wereldkroniek, met toevoegingen van allerlei typologische aard, waaronder *gesta*, brieven, genealogieën, een fundatio en hagiografisch getinte hoofdstukken. Enkele delen hebben zelfs een verhalende inbreng die de chronologie overstijgt. Hier grijpt de auteur de kans vrijer (zonder precieze data) uit te weiden in een doorlopende tekst over enkele polemische onderwerpen en de lezer te overtuigen. Vooral het achtste hoofdstuk kunnen we onderbrengen bij het genre van de *historiae*⁴¹.

³⁸ Ibidem, pp. 19-20.

³⁹ J. Heller, o.c., p. 568, waar Van Thielrode zelf zijn bronnen in negatieve zin aangeeft: "(...), et ignoramus sepulturam, (...), quod sit causa de aliquibus propter destructionem monasterii vel propter nova edificia (...)".

⁴⁰ M. Sot, idem, p. 17.

⁴¹ J. Heller, o.c., pp. 563-564. *Historiae* vormen het genre waarin men dieper kon ingaan op een verhaal, waar retorische elementen, oorzaken en verbanden belangrijk waren. Het zijn eerder systematische en stilistisch verzorgde uiteenzettingen *ad plenum* van gebeurtenissen die inhoudelijk bij elkaar horen, in tegenstelling tot annalen en kronieken waar gebeurtenissen opgebroken worden in jaarlijkse deelgebeurtenissen en waar onder één jaartal evenementen van verschillende strekking ondergebracht worden. Hier vond er in de middeleeuwen een toenadering plaats tussen de kroniek en de *historia*, tot een gemengd genre. Zie B. Guenée, idem, pp. 205-211.

1.2. De inhoud van de bron

De rechten en bezittingen van de abdij

Monniken schrijven kloostergeschiedenissen niet enkel uit religieuze en stichtende bedoelingen, maar ook uit meer wereldse overwegingen, om hun rechten en materiële belangen te verdedigen⁴². De vermeldingen van verkregen rechten of bezittingen hebben op de eerste plaats een juridisch-defensief doel, namelijk de rechtmatigheid van of de aanspraken op bezittingen en rechten proberen af te dwingen of te laten gelden. Deze functie vindt haar oorsprong veelal in de sfeer van usurpaties door lekenheren en lekenabten of van een materiële en financiële crisis. Ten tweede zijn deze aantekeningen een manier om wereldlijke weldoeners en beschermheren te herdenken (hun namen zijn vaak terug te vinden in gedenkboeken), om de kwaliteiten van abten op het vlak van materieel beheer te loven en om het prestige van de eigen abdij te benadrukken. Het voorleggen van koninklijke of keizerlijke schenkingen, ondersteunt de faam van de kloostergemeenschap en een stichtingsoorkonde verhoogt de authenticiteit en de uitstraling van de eigen kloostergeschiedenis.

Middeleeuwse historici komen vanwege hun literaire en intellectuele kwaliteiten vaak in contact met het geschreven patrimonium van het klooster. Het abdijsarchief is hen niet vreemd. We vermeldden reeds dat het opstellen van de eigen kloostergeschiedenis en het vervaardigen van een cartularium zowel in de praktijk als op theoretisch vlak sterk bij elkaar aanleunen⁴³. In vele gevallen vormen de archivalische documenten van de eigen abdij de enige informatie betreffende de stichting of gebeurtenissen uit het vroegste verleden en vaak zijn ze de enige bronnen die voorhanden zijn⁴⁴. Daarenboven maakt men in de middeleeuwse mentaliteit van de 13de eeuw niet steeds een genreverschil tussen narratieve teksten en diplomatische documenten⁴⁵. Dit geeft aanleiding tot het toevoegen van (korte) lokale geschiedenissen (*historiae foundationis*) in oorkonden of cartularia en tot het inpassen van diplomatisch materiaal in kronieken, annalen, *gesta*. In het meest extreme geval spreekt men van *Cartularchroniken*⁴⁶; soms groeide een kloosterkroniek uit een *liber traditionum*.

⁴² E.M.C. Van Houts, o.c., p. 59: "(...) the chronicles illustrate the importance people attached to property."

⁴³ B. Guinée, idem, p. 93: "(...) le carturaliste et l'historien furent souvent une seule et même personne, (...)"; M. Chibnall, o.c., p. 1: "(...), history and charter might at times be composed by the same men in the same language." en E.M.C. Van Houts, o.c., p. 56: "(...) the combination with cartularies was especially common."

⁴⁴ Zie de voorbeelden bij M. Chibnall, o.c., p. 1 en p. 6 en bij B. Guinée, idem, pp. 91-92.

⁴⁵ Ibidem, p. 94 en p. 145 en M. Chibnall, o.c., p. 1.

⁴⁶ E.M.C. Van Houts, o.c., p. 16 en p. 19.

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

Het "Chronicon" maakt systematisch gebruik van de plaatselijke oorkondenschat. De auteur verwerkt op een zinvolle manier diplomatisch getinte aantekeningen in zijn relaas over de geschiedenis van Gent, van zijn abdij en zijn bisdom⁴⁷.

Hij benadrukt als enige in de Baafse historiografische traditie de rivaliteit met Sint-Pieters. Zijn voornaamste bedoeling bestaat erin te bewijzen dat zijn abdij de oudste en meest eerbiedwaardige is⁴⁸. De vete tussen beide abdijen handelde niet enkel over de ouderdom of over het aantal relieken, maar ook over betwistingen betreffende bezittingen en rechten: hij benadrukt als enige dat zijn abdij in het verleden vaak nadeliger bejegend geweest is door de wereldlijke overheden, vooral graaf Arnulf I van Vlaanderen, dan de Pieterlingen⁴⁹. In deze context, namelijk de verdediging van zijn eigen klooster, de aanklacht van onrecht en de legitimatie van eigen verworvenheden, ziet de auteur het integreren van (zo oud mogelijke) oorkonden in zijn verhaal als een efficiënte en overtuigende methode. Hij geeft het zelf aan: "(...) et in hoc nullus legentium ambiget, quia potest hodierna die monstrari per bona privilegia summorum pontificum et comitum Flandrie."⁵⁰ Om zijn gelijk te halen, deinst hij er niet voor terug het "Liber traditionum" (in verband met de stichting van de abdij⁵¹) en oorkonden van de Pieterlingen aan te passen (te vervalsen) in eigen voordeel. In een oorkonde betreffende de relieken en privile-

⁴⁷ J. Heller, o.c., p. 557: "(...) in monasterii historia enarranda, quam secundum chartas publicas in archivo ecclesiae asservatas et Librum traditionum in coenobio Blandiniensis (...). De abbatibus vero, (...), sed plurimorum nomina non nisi ex privilegiis (...). Etiam horum episcoporum nomina, (...), ex instrumentis publicis deprompsit." en V. Lambert, "Chronicle of Flanders 1200-1500. Chronicles written independently from 'Flandria Generosa'", *Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XIX, Gent, 1993, p. 38.

⁴⁸ O. Holder-Egger, o.c., p. 16: "Steeds was het een streven bij de kerken in de middeleeuwen om haren oorsprong tot de oudst mogelijk tijden te doen opklimmen, (...). Elk der beide Gentsche abdijen wilde doorgaan als de oudste als het moedersticht van de andere en daarbij als het voornaamste, (...). Elk van zijnen kant greep naar vervalschingen, om zijn eigene aanspraak de meest gerechtigde te doen schijnen."

⁴⁹ V. Lambert, o.c., p. 35. J. Heller, o.c., p. 563: "(...), quia abbatia Sancti Bavonis et villa Gandensis fuit desolata suo defensore, (...)." en p. 564: "Comes castello potitus, abbatiam Sancti Bavonis plurimum attenuavit. (...), et abbatia Sancti Bavonis suis tutoribus desolata, abbates tam ex suis quam ab extraneis hominibus tribulationes et angustias id genus miseriarum sepe diuque perpessi sunt."

⁵⁰ J. Heller, o.c., p. 563. Zie ook F. Graus, "Funktionen der spätmittelalterlichen Geschichtsschreibung", in: H. Patze (ed.), *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im späten mittelalter*, Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen, 1987, p. 23: "(...), war natürlich eine Erzählung über das Alter eines Besitzes oder eines Vorrechtes etwas wie ein Beweis, mindestens eine Art der Legitimierung."

⁵¹ De eerste rechten en relieken zijn feiten bij uitstek, zie E.M.C. Van Houts, o. c., p. 27.

ges van Sint-Pieters verandert hij "monasterium Sancti Petri" in "monasterium Sancti Petri Sanctique Bavonis". Deze vervalsing is makkelijk uit te voeren daar ook Sint-Baafs gewijd was aan de heilige Petrus⁵².

Daarnaast neemt hij oorkonden over uit het archief van Sint-Pieters om het onrecht te bewijzen dat zijn abdij is overkomen. In het licht van de onderlinge vete lijkt uitwisseling van documenten op het eerste gezicht raar. Van Thielrode had waarschijnlijk toegang tot de archieven van Sint-Pieters omdat beide abdijen een periode van crisis doormaakten en in de 13de eeuw langzamerhand van het stedelijke voorplan verdwenen⁵³. Dit heeft de rivaliteit doen afnemen en de relaties tussen beide abdijen verbeterd⁵⁴. In dit klimaat lijkt de polemiek die Van Thielrode opvoert kunstmatig en anachronistisch, daar geen van de abdijen nog een eersterangsrol in het stedelijk leven kan opeisen.

Naast polemische bedoelingen zijn er nog andere factoren die de interesse van de auteur voor diplomatische bronnen verklaren. We vermeldde reeds dat de Sint-Baafsabdij zich in financiële moeilijkheden bevond tijdens de periode van redactie. De terugkeer naar verworvenheden uit het verleden onder de vorm van een cartularium (1270) kan hier een reactie op zijn. Hierdoor kreeg de auteur mogelijk een beter overzicht in het diplomatische verleden van de abdij en kon hij het ook beter aanwenden. Ten derde wordt zijn naam tot tweemaal toe vermeld in oorkonden van de abdij, waar hij optrad als scheidsrechter in disputen betreffende tienden⁵⁵. Dit wijst erop dat hij geen leek was in de oorkondenproductie en begaan was met het materiële patrimonium van zijn abdij. Dit merken we dan ook in de vele vermeldingen van Baafse oorkonden. Hij begint met het oudste stuk, namelijk een vervalste oorkonde van Paus Eugenius I⁵⁶, waarmee hij duidelijk wil aantonen dat Florbertus abt was te Sint-Baafs en dat zijn klooster wel degelijk het klooster was dat door de heilige Amandus gesticht was, en overeenkomt met de beschrijving uit de 9de-eeuwse "Vita Bavonis". Daarna geeft hij in zijn 11de hoofdstuk een overzicht van de vroegste oorkonden van de abdij, geïntegreerd in de abtenlijst⁵⁷. Hij

⁵² V. Lambert, o.c., p. 36.

⁵³ S. Vanderputten, o.c., p. 186. Zie in dit verband W. Braeckman, "De moeilijkheden van de Benedictijnerabdijen in de late Middeleeuwen: de Sint-Pietersabdij te Gent (ca. 1150-ca.1281)", *HMGOG*, 17, 1963, pp. 37-103.

⁵⁴ V. Lambert, o.c., p. 38.

⁵⁵ C. Vleeschouwers, *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent (819-1321)*, II: *Uitgave*, KCG, reeks in-4°, 1990, p. 605 (n° 551) en p. 631 (n° 574).

⁵⁶ O. Holder-Egger, o.c., p. 20 en C.-P. Serrure, *Cartulaire de Saint-Bavon à Gand (655-1255)*, KCG, reeks in-4°, s.d. (1836-1848), p. 1 (n° 1).

⁵⁷ Van Thielrode is niet de enige die zijn oorkonden op deze manier verwerkt, zie H.-W. Goetz, "Geschichtsbewußtsein in der alamannisch-schweizerischen Klosterchronistik", *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 44. Jahrgang, Heft 2, Köln-Wien, 1988, p. 477.

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

poogt ze een plaats te geven binnen de abdijschiedenis. Hieruit blijkt dat hij diplomatische bronnen goed kon aanwenden. Door de accumulatie van privileges en oorkonden wil hij het aanzien van zijn klooster staven, nadruk leggen op materiële aanwinsten, belangrijke weldoeners herdenken en prestaties van abten onderlijnen⁵⁸. In het werk is er niet enkel een versmelting tussen oorkondenmateriaal en geschiedenis, maar ook tussen diplomatische bronnen en hagiografie, zoals blijkt uit de vermelding van een schenking van Karel de Kale in het relaas over de heilige Bavo⁵⁹.

2. De auteur en zijn bronnen

De middeleeuwse auteurs stellen hun historische werken samen op basis van de bronnen die hen ter beschikking staan. Centraal in de historiografische arbeid staat de keuze binnen die bronnen en de wijze waarop ze gebruikt worden. Meestal wordt de selectie gestuurd door het beoogde doel. Sommige middeleeuwse historici nemen integraal delen uit een bron over, andere gaan creatiever om met hun bronnenmateriaal en passen ontleende stukken aan om beter in hun tekst te integreren. Het is dus noodzakelijk de originele bronnen op te sporen en te onderzoeken in welke mate de auteur het oorspronkelijk materiaal heeft verwerkt⁶⁰. Naast de sterke afhankelijkheid van de eigen lokale traditie, halen middeleeuwse auteurs ook informatie uit andere geschreven bronnen, zowel verhalende (hagiografische en historische werken) als niet-verhalende (oorkonden, necrologia, monumentale bronnen). De schriftelijke bronnen spelen een belangrijke rol bij Van Thielrode. Zijn kroniek is een overwegend schriftelijk geïnspireerde reconstructie van het verleden, wegens de afstand in tijd, een echte tijds kloof, tussen de redactie en belangrijke gebeurtenissen uit het verleden. Dit blijkt uit zijn stichtingsverhaal, waar hij bij gebrek aan Baafse bronnen, orale of schriftelijke, het stichtingsverhaal uit het

⁵⁸ Een cartularium vervult twee van de belangrijkste functies in de middeleeuwse maatschappij, het roemen van het verleden van een stichting en het bewaren van haar materiële sterkte, zie J.-P. Genet, o.c., p. 128. De vermelding van keizerlijke of koninklijke oorkonden bij een abt verhoogt niet enkel het prestige van die persoon, maar tevens ook het aanzien van het klooster. Pauselijke koninklijke oorkonden bezitten een bijzondere waarde en een sterke populariteit; ze worden dan ook vaak in een aparte sectie ondergebracht in cartularia, zie D. Walker, "The organization of material in medieval cartularies", in: D.A. Bullough en R.L. Storey (eds.), *The study of medieval records. Essays in honour of Kathleen Major*, At the Clarendon Press, Oxford, 1971, pp. 135-136.

⁵⁹ J. Heller, o.c., p. 571. Voor meer over deze materie, zie het artikel van B. De Gaiffier, "Les revendications des biens dans quelques documents hagiographiques de XIe siècle", *Analecta Bollandiana*, 50, 1932, pp. 123-128.

⁶⁰ B. Guenée, "Introduction", in: J.-P. Genet (ed.), o.c., p. 16: "Une tâche essentielle (...) est donc de bien dégager les choix que l'historien médiéval a voulu ou dû faire pour construire son œuvre."

“Liber traditionum” van de Pieterlingen overneemt en aanpast in het voordeel van Sint-Baafs⁶¹.

2.1. Het diplomatische bronnenmateriaal

Diplomatische documenten zijn een belangrijke bron. Het archief is een geëerde getuige voor de geschiedschrijvers. Het vormt een deel van het geheugen van het eigen huis. Oorkonden zijn de bron bij uitstek voor periodes die ver verwijderd liggen van het redactiemoment, op voorwaarde dat de fragiele documenten bewaard zijn⁶². Vaak vormen ze het enige bewaarde schriftelijke materiaal (onder andere de stichtingsoorkonde) dat over het ontstaan en de vroegste geschiedenis handelt. Kronieken vinden dan ook soms hun oorsprong in de optekeningen van de vroegste schenkingen of ontwikkelen zich vanuit *libri traditionum*⁶³. Daarnaast leveren deze archivalische documenten de auteur informatie over het bestaan en de glorieuze prestaties van abten, over wereldlijke weldoeners en beschermheren⁶⁴.

Oorkonden ondersteunen de verhalende bronnen ook op chronologisch gebied en vormen een instrument waarrond men het verleden kan organiseren. De historiografische aandacht voor het materiële patrimonium van de eigen abdijs is wel geen wetmatigheid: het is niet omdat er oorkonden aanwezig zijn, dat ze ook gebruikt worden⁶⁵. Verschillende factoren, zoals het gebrek aan een oudere historiografische traditie, de slechte economische of financiële situatie van de abdijs ten tijde van de redactie, de vertrouwdsheid van de auteur of opdrachtgever met diplomatische bronnen, het veelvuldig voorkomen van betwistingen of vervreemdingen in het eigen verleden kunnen het terugvallen op en het gebruik van archivalisch materiaal in verhalende bronnen in de hand werken. Mede dankzij hun functie, namelijk het optekenen en bewijzen van een transactie en het authenticeren van een recht of een bezit, bezitten ze een intrinsieke waarde van rechtszekerheid en worden ze zorgvuldig bewaard. Ze zijn een bescherming tegen usurpaties en vormen een blijvende bevestiging

⁶¹ V. Lambert, o.c., p. 36.

⁶² P. Ruyffelaere, “*Les historiae foundationum monasteriorum (...)*”, *Sacris Erudiri*, XXIX, 1986, p. 230: “En premier lieu viennent les chartes.” en p. 244. M. Chibnall, o.c., p. 6: “It was only natural that a monk (...) should turn for information on the charters of his own house.”

⁶³ E.M.C. Van Houts, o.c., pp. 19-21.

⁶⁴ H.-W. Goetz, o.c., p. 477, J.-P. Genet, o.c., p. 118. Integratie van juridische documenten in *gesta abbatum*: M. Sot, idem, p. 15, p. 20 en p. 27 en R.C. Van Caenegem m.m.v. F.L.A.M. Ganshof, o.c., pp. 52-53.

⁶⁵ M. Chibnall, o.c., p. 16.

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

van aanspraken en rechten. Ze zijn nuttig, net doordat ze op schrift staan en in de toekomst consulteerbaar zijn⁶⁶.

Deze schriftelijke neerslag van oorkonden, niet enkel in cartularia maar ook in verhalende bronnen, vormt zowel een hulpmiddel tegen de *oblivio* en de *negligentia*, de oorzaken van bezits- en rechtsverlies, als een herinnering aan en een voorbeeld van vrome weldaden, natuurlijk ten voordele van het eigen huis⁶⁷. Ook Van Thielrode haalt het *oblivio*-thema aan als argument om zijn geschiedenis, met behulp van diplomatisch bronnenmateriaal, neer te schrijven⁶⁸. De inlassing (integraal of fragmentarisch) in een verhalende bron verhoogt daarenboven de authenticiteit en het prestige van het relaas en van de eigen instelling⁶⁹. Het gebruik van de per definitie statische bronnen kan daarbij ook vragen om een verhalende, historische samenhang en een chronologische structuur.

Een duidelijk argument voor de zorg en het belang dat men aan deze documenten hecht, is het aanmaken van cartularia⁷⁰. Dit gebeurt enerzijds om de originele rechtstitels beter te bewaren door ze niet steeds te moeten raadplegen of beschadigen bij veelvuldige consultatie. Anderzijds vergemakkelijkt een dergelijk coherent register de toegankelijkheid en levert het aan de historicus een overzichtelijk administratief dossier, dat hem toelaat dit materiaal beter aan te wenden in de redactie⁷¹. Velen benadrukken hierbij de verwant-

⁶⁶ Het schrift als "spiritalis gladius" in de handen van religieuzen, zie P. Ruyffelaere, idem, p. 243 en P. Ruyffelaere, "Kloosterhistoriografie (...)", in: M. Cloet en F. Daelemans (eds.), o.c., p. 35. Zie ook: C.R. Cheney, *Medieval Texts and Studies*, Clarendon Press, Oxford, 1973, p. 3. F. Graus, o.c., p. 23 benadrukt de "Beweisfunktion der Chroniken". B. Guenée, idem, p. 47 stelt dat men de geschiedenis van zijn eigen huis "par piété, et pour défendre ses droits" schreef. Zie ook A. Gransden, *Historical writing in England (c.550 - c.1307)*, Routledge, Londen - New York, 1996, p. 147 en M. Chibnall, o.c., p. 3.

⁶⁷ J. Kastner, o.c., pp. 81-82 en H.-W. Goetz, o.c., p. 463.

⁶⁸ J. Heller, o.c., p. 559. J. Leclercq, o.c., p. 149: "(...) désir de le voir fixé dans l'écriture, pour qu'il ne fût point oublié." en P. Ruyffelaere, "Les *historiae fundationum monasteriorum* (...)", *Sacris Erudiri*, 29, 1986, p. 243.

⁶⁹ A. Gransden, idem, p. 140: "(...) they (= the documents) amplify his information, and they give weight to his arguments." en idem, "Legends and traditions concerning Bury St. Edmunds, in: A. Gransden, *Legends, traditions and history in medieval England*, Humbledon Press, Londen - Rio Grande, 1992, p. 82.

⁷⁰ Zie J.-P. Genet, o.c., p. 110 en R.C. Van Caenegem m.m.v. F.L.A.M. Ganshof, o.c., pp. 111-114. Meer over cartularia bij D. Walker, o.c., pp. 132-150. Cartularia zijn registers waarin de verschillende oorkonden worden gekopieerd en samengebracht, meestal geordend volgens een bepaald criterium.

⁷¹ E.M.C. Van Houts, o.c., p. 56: "(...) the combination with cartularies was especially common." Ook M. Sot vermeldt de invloed van het cartularium: M. Sot, idem, p. 20.

schap tussen het opstellen van een cartularium en het schrijven van een geschiedenis van de instelling. Beide maken namelijk gebruik van dezelfde bronnen (originele rechtstitels) en beogen, door een overzicht van schenkingen op te stellen, hetzelfde doel, namelijk het roemen van het verleden van de eigen instelling, het ondersteunen van het prestige en de eigen identiteit en het rechtvaardigen van de materiële aanspraken⁷². Voor het redigeren van een kroniek is het noodzakelijk te kunnen beschikken over een goed geordend en compleet archivalisch overzicht, terwijl het aangeraden is, bij het opstellen van een cartularium, over enige historische kennis te beschikken, namelijk om de documenten correct te kunnen interpreteren en klasseren.

Eerst onderzoeken we in welke mate Van Thielrode van dit intrinsiek juridisch en economisch gerichte bronnenmateriaal gebruik maakt, welke keuzes hij binnen het diplomatisch corpus heeft gemaakt en zoeken we naar beweegredenen en mogelijke selectiecriteria. We hopen te kunnen duiden waarom bepaalde passages voor de auteur historiografisch voldoende relevant zijn om aan de tijdgenoten en de volgende generaties als deel van het eigen verleden door te geven⁷³. Ten tweede onderzoeken we op welke manier hij die ontleningen uit de niet-verhalende bronnen heeft verwerkt in zijn verhalende, historische context. De verwantschap tussen de historiografische tekst en de bron kan duidelijk zijn, onder de vorm van een weergave in extenso (citaten), of de ontlening kan een meer subtiele vorm aannemen, onder de vorm van een samenvatting of verwijzing⁷⁴. De wijze van het inlassen van diplomatisch materiaal kan ons een idee geven hoe de auteur en het beoogde publiek deze bronnen interpreteren en welke historiografische functies ze voor dit materiaal reserveren. Belangrijk is de samenhang (context) waarbinnen de fragmenten aangewend worden. Ook de presentatievorm kan variëren: men zet de ontleningen eenvoudigweg in de tekst of men geeft duidelijk het onderscheid aan tussen document en verhaal en kondigt zo het document aan. Daarenboven zal het onderzoek ons in staat stellen een uitspraak te doen over de kwestie of

⁷² J.-P. Genet, o.c., pp. 101-102 en p. 128 en B. Guené, idem, p. 93.

⁷³ Van Thielrode schrijft ook voor "nostris successoribus presentibus et futuris", zie J. Heller, o.c., p. 559. I. Hlavacek, "L'exploitation du matériel diplomatique dans les chroniques de la Bohême médiévale", in: J.-P. Genet (ed.), o.c., p. 77: "il s'agit du lien entre ces auteurs et le matériel diplomatique brut." en idem, "Diplomatisches Material in den narrativen Quellen des Böhmischen Mittelalters bis zum Anfang des 13. Jahrhunderts", in: G. Battelli (ed.), *Paleographica diplomatica et archivistica. Studi in onore di Giulio Battelli*, II, Storia e letteratura, Rome, 1979, p. 78.

⁷⁴ P. Ruyffelaere, idem, p. 230 (noot 11). M. McCormick, o.c., p. 47: "Tantôt ils sont intégralement transcrits, tantôt ils sont résumés.", B. Guené, idem, p. 92 en I. Hlavacek, idem, pp. 75-76.

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

onze middeleeuwse collega's nu wel of niet een (scherp) typologisch onderscheid zien tussen archivalische (niet-verhalende) en verhalende bronnen⁷⁵.

Volgens onder meer M. Chibnall en B. Guenée bestaat er in de middeleeuwse mentaliteit geen abrupte en duidelijk gedefinieerde scheidingslijn tussen beide genres, alleszins niet tot in de 12de eeuw: "The division is convenient rather than logical or precise, for the line of demarcation (like many medieval frontiers) is hard to find."⁷⁶ Beide genres beïnvloeden elkaar sterk en de interpenetratie geeft aanleiding tot menggenres zoals de *Cartularchroniken* en *fundationes*. Ook binnen de oorkonde zelf is er een verhalende sectie aanwezig, namelijk in het *narratio*-gedeelte, de beschrijving van de gebeurtenissen die aanleiding gaven tot de transactie. Beide auteurs benadrukken dat het opstellen van oorkonden en historiografie vaak het werk is van éénzelfde groep die in éénzelfde literaire vorm schrijft. De afhankelijkheid is volgens hen trouwens het grootst in de monastieke geschiedschrijving.

Daartegenover stelt J. Kastner dat de middeleeuwers in de oorkonden in de eerste plaats een juridisch bewijsmiddel voor een wettige aanspraak zien en in hun mentaliteit een strenge scheiding aanhouden tussen oorkondenverzamelingen en meer anekdotische geschiedschrijving. De juridische documenten staan per definitie boven enig historisch perspectief en worden in verhalende, historische gehelen als stilistische indringers gezien. Wanneer oorkonden *ex integro* of gedeeltelijk worden overgenomen, primeert de juridische functie en

⁷⁵ Kastner spreekt van "das Problem der Urkundeninsertion in narrative Texte": J. Kastner, o.c., p. 65. Het feit of de tijdgenoten wel of niet een (scherpe) tweedeling onderkennen tussen diplomatische en verhalende bronnen, is een interessante vraagstelling. Afhankelijk van het antwoord, zullen we de criteria van onze moderne scheiding moeten herzien. In de moderne historische kritiek worden oorkonden namelijk in hun bronnenwaarde hoger ingeschat dan de eigentijdse, meer onbetrouwbare geschiedschrijving. Ook moeten we misschien onze opvattingen betreffende de historische waarde en de functie van de verschillende soorten bronnen, betreffende de historische kritiek, die een andere behandeling vereist per soort bron, en betreffende "echte" en "valse" documenten in vraag stellen en mogelijk aanpassen. Zie ook D. Knowles, C.N.L. Brooke en V.C.M. London, *The heads of religious houses. England and Wales (940-1216)*, C. U. P., Cambridge, 1972, p. 5: "the contrast no longer seems so clear". Hlavacek stelt zich ook "die Frage unter dem Aspekt der genetische Einheit dieser Quellen", zie I. Hlavacek, idem, p. 73.

⁷⁶ M. Chibnall, o.c., p. 1, B. Guenée, idem, p. 94 en p. 145: "(...) les historiens ne mettaient pas de différence entre textes narratifs et documents diplomatiques." en J.-P. Genet, o.c., p. 111: "(...) il ne faudrait pas opposer d'emblée le cartulaire, montage brut de documents, à l'histoire, narration savante et 'littéraire'.". C.R. Cheney, o.c., p. 3, E. Van Mingroot, "Typologisch overzicht van het bronnenmateriaal", in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, III, Fibula - Van Dishoeck, Haarlem, 1982, p. 428 en p. 445: "Een oorkonde is diplomatisch, maar verhalend in de narratio."

wordt het juridische element door een omkadering van verhalende elementen historisch ingekleed⁷⁷. B. Guenée stelt wel dat men in de late middeleeuwen (vanaf de 13de eeuw) meer en meer de weg naar de moderne historische kritiek inslaat. Men begint verhalende van diplomatische bronnen te onderscheiden, waarbij men ook de originelen van de kopieën onderscheidt en een foutenmarge bij het kopiëren onderkent⁷⁸.

2.1. De oorkonden van de Sint-Baafsabdij

Een abtsgeschiedenis op basis van oorkonden

We kunnen stellen dat Van Thielrode, bij gebrek aan andere bronnen, historische informatie uit het aanwezige diplomatische materiaal heeft moeten halen. In het deel over de abtsofvolging, is het dan ook duidelijk dat hij geen historiografische traditie voorhanden heeft en zich gedeeltelijk baseert op Baafse oorkonden⁷⁹. Deze referentie naar het oorkondenmateriaal is voor de auteur een nuttige manier om zijn abtengeschiedenis te schrijven. In de eerste plaats bewijst hij hiermee dat die bepaalde persoon wel degelijk geleefd heeft. Ten tweede kan hij hierdoor de desbetreffende abt in de tijd situeren en linken aan andere belangrijke personen (keizers, koningen, bisschoppen, etc.). In de derde plaats kan hij, naast de sterfdatum en de begraafplaats, meer informatie over de abt geven en door de vermelding van een schenking of een privilege zijn klooster meer prestige bezorgen.

Enkele voorbeelden kunnen zijn manier van werken verduidelijken. Van Thielrode vermeldt dat abt Einhard de Sint-Baafsabdij bestuurde ten tijde van Karel de Grote en ten tijde van Liedrik, de eerste forestier en heerser over Vlaanderen. Daarop geeft hij de essentie weer van twee transacties ten tijde van abt Einhard: een eerste vervalste oorkonde, waarin de abt aan de forestiers Liedrik en Audacer de toelating geeft te jagen in het bos van Sint-Baafs, en een tweede oorkonde, waarin Lodewijk de Vrome de door zijn vader Karel de Grote aan de abdij verleende immuniteit bevestigt⁸⁰. Elders in hetzelfde

⁷⁷ J. Kastner, o.c., p. 66 en p. 69.

⁷⁸ B. Guenée, idem, p. 97 en p. 146.

⁷⁹ Ph. Grierson, idem, p. 34: "His three chief sources were the diplomas of the abbey, the hagiographical writings (...), and the second 'Necrologium S. Bavonis'." en J. Heller, o.c., pp. 566-570.

⁸⁰ Ibidem, pp. 566-567 en p. 574. Over de forestiers in de middeleeuwse historiografie: A. Kelders, o.c., pp. 296-349, die stelt dat Van Thielrode door de vermelding van de toekenning van het jachtrecht het bestaan van een rechtstreekse band tussen zijn eigen Sint-Baafsabdij en het Vlaamse grafelijke huis suggereert en Ph. Grierson, idem, p. 34: "the palpably false account of the hunting rights granted by Einhard to Lideric". Zie R.C. Van Caenegem; "The sources of Flemish History in the Liber Floridus"; in: R.C. Van Caenegem, L. Milis, e.a. (eds.); *Law, history, the Low Countries and Europe*; Hambledon Press, Londen - Rio Grande, 1994, pp. 71-96.

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

hoofdstuk schrijft hij dat abt Adelandus leefde ten tijde van bisschop Radbodus, die in 994 privileges gaf aan het klooster⁸¹. Ook wat de eerste twee abten, Florbertus en Adalbertus, betreft, acht hij het nodig zijn informatie te ondersteunen door het kopiëren van een deel van een oorkonde. Het is een vervalste⁸² oorkonde van paus Eugenius uit het jaar 648, waarin men de paus laat zeggen dat hij deze bul heeft opgesteld op vraag van Adalbertus, opvolger van Florbertus, en van de overige broeders van het Sint-Baafsklooster. Door dit over te nemen, kan de auteur, gesteund door de pauselijke autoriteit, bewijzen dat Florbert de eerste abt van de abdij was, dat hij opgevolgd werd door Adalbertus en dat ze beiden wel degelijk abten van Sint-Baafs waren. Elders parafraseert hij een oorkonde en vermeldt pas later ten tijde van welke abt ze zich situeert⁸³. Het is dus duidelijk dat Van Thielrode geen genoegen neemt met een naam en een overlijdensdatum, informatie die hij uit het necrologium van de abdij haalt. Bij bepaalde abten echter waarvan hij geen oorkonden ter beschikking heeft, kan hij enkel de sterfdatum en grafplaats vermelden, zoals bij Othelboldus, Woneboldus en Emoldus⁸⁴.

Een historische interpretatie van het diplomatisch materiaal

Blijkbaar is het niet de bedoeling van Van Thielrode om de inhoud van elke oorkonde weer te geven of de juridische en materieel-economische waarde te belichten. De meeste ontleningen en verwijzingen hebben als primaire bedoeling een historische context te creëren. De aanwezigheid van een oorkonde of een deel ervan levert, net door haar concrete functie van rechtszekerheid, belangrijke historische feiten op (het tijdstip, de toenmalige abt en de schenker), die informatie uit andere bronnen kunnen ondersteunen en aanvullen. De auteur kan daarmee figuren uit zijn abtsgeschiedenis chronologisch situeren. Hij neemt vaak letterlijk de dateringsformule uit de oudste oorkonden over. Hij vermeldt dat de oorkonde van keizer Lodewijk de Vrome geschreven is "anno imperio sexto" en de verwijzing naar de oorkonde van koning Lotharius sluit hij af met de formule "data regnante Lothario anno 12, tertio Nonas Mayi"⁸⁵. Soms neemt hij elementen uit een oorkonde over om de personen in de tijd te situeren. In de oorkonde van Karel de Kale wordt de naam van Reinelmus, bisschop van Noyon-Doornik vermeld, waarop hij in zijn kroniek

⁸¹ J. Heller, o.c., p. 567.

⁸² A. Van Lokeren, idem, p. 120; C.-P. Serrure, o.c., p. 1 (n°1) en O. Holder-Egger, o.c., p. 20.

⁸³ Dit is onder meer het geval voor abt Womarus en de oorkonde van Lotharius, koning van Frankrijk, in 966.

⁸⁴ J.Heller, o.c., p. 569. De brief van abt Othelbold aan gravin Otgiva komt verder in de autograaf van Van Thielrode nog wel integraal aan bod, zie ff. 152r-155r.

⁸⁵ Ibidem, p. 567. Hetzelfde procédé past hij toe bij de oorkonde van keizer Otto II: "Privilegium super hoc datum (...) anno a nativitate Domini 976, (...), anno regni Ottonis 15, imperii nono".

noteert dat Karel de Kale privileges schonk aan de abdij "tempore quo Reinelmus prefuit ecclesie Noviomensi et Tornacensi"⁸⁶.

Deze selectieve manier van bronnengebruik en -interpretatie wordt duidelijk aangetoond door een citaat uit de oorkonde van paus Eugenius, waarvan de inhoud totaal los staat van het relaas en als enige functie heeft aan te tonen dat Florbertus de eerste abt van de Sint-Baafsabdij was⁸⁷. Ook blijft Van Thielrode vaag over de inhoud van de oorkonde die abt Adelardus ontvangt. Hij vermeldt enkel de belangrijkste historische elementen, namelijk dat Adelardus in het jaar 1096⁸⁸ een privilege ontvangt van Radbodus, bisschop van Noyon en Doornik. De inhoud, de eigenlijke rechtshandeling, namelijk het verlenen van vrijdom van heffing en lasten aan het altaar van Aardenburg en de afhankelijke kapellen op het eiland Wulpen, is hier niet van belang.

Naast hun functie van historische situering, leveren de verwijzingen naar oorkonden ook prestige aan de abten en schenkers⁸⁹. Deze historische functie wordt in zijn kroniek nogmaals ondersteund door het opvallende verschil in gebruik en weergave tussen oorkonden van de Sint-Baafsabdij en van de Pieterlingen. De passages uit de oorkonden van de Pieterlingen zijn merkkelijk langer. Hij wil duidelijk weergeven wat de eigenlijke rechtshandeling was om te kunnen aantonen dat de eigen abdij in het verleden benadeeld geweest is.

Een beperkt belang van de inhoud van de oorkonde

Toch selecteert Van Thielrode bij enkele Baafse oorkonden een deel van de inhoud, onder de vorm van een citaat of een parafrase. Dit is het geval bij een oorkonde van keizer Otto II van 19 januari 976, waaruit hij een transactie, onderdeel van een restitutie van bezittingen en van goederen, weergeeft. Hij verhaalt de ruil van de Baafse domeinen "Nortrewic" en "Ydenghem" tegen "Holthem" en "Felthem", met aanhangsels⁹⁰. We kunnen ons hierbij afvragen

⁸⁶ Ibidem, p. 567. Hetzelfde procédé past hij toe bij de oorkonde van keizer Otto II: "vivente venerabili Arnulpho, marchiso Flandrie".

⁸⁷ O. Holder-Egger, o.c., p. 20. De vervalste oorkonde van de Bavelingen was een antwoord op de vervalste oorkonde van Paus Martinus, de voorganger van paus Eugenius, opgesteld door de Pieterlingen met hetzelfde doel. Zie ook A. Van Lokeren, idem, p. 120: "Ce fragment de bulle (...) ne présente ici aucun sens."

⁸⁸ Van Thielrode schrijft verkeerdelijk "994", zie J. Heller, o.c., p. 567.

⁸⁹ Dit historisch situeren van abten gebeurt niet enkel met oorkonden. Dit bewijst de aantekening over abt Sygerus, waarin staat dat hij aanwezig was bij de elevatie van de heilige Macharius in 1067 en bij de translatie van de heilige Pharaïldis in 1072. De hagiografische referentie vervult een historische functie, zonder dat er dieper op het aangehaalde feit, namelijk de translatie of dergelijke, wordt ingegaan. Ibidem, p. 569.

⁹⁰ Ibidem, p. 567 en A. Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe - XIVe eeuw)*, KCG, reeks in-8°, 1958, pp. 595-597.

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

waarom hij nu net dit deel weerhoudt, terwijl de oorkonde nog vele andere bezittingen en domeinen bevestigt, onder andere het domein van Wintershoven⁹¹. Het is mogelijk dat de auteur heeft willen aantonen hoe het domein Sint-Lievens-Houtem ("Hulthem") en de bijbehorende kerk waar de heilige Lieven begraven lag en van waar zijn lichaam later werd overgebracht naar de Sint-Baafsabdij, op een wettelijke manier in het bezit van het klooster is gekomen. Het domein vormt een essentieel element in de hagiografische geschiedenis van de abdij en is op het einde van de 13de eeuw nog steeds een belangrijke plaats, wegens de jaarlijkse processie naar het gehucht met het gebeente van de heilige Lieven. Opvallend is wel dat hij de aanwinst van het domein van Wintershoven, te vinden in dezelfde oorkonde, niet vermeldt. Nochtans is dit ook een belangrijk domein binnen de lokale relieken- en heiligencultus. De lichamen van de heilige Landoaldus en gezellen lagen daar begraven voor hun translatie naar de abdij.

Daarnaast vermeldt Van Thielrode dat graaf Boudewijn VII van Vlaanderen de privileges op "Cassanda", "Wlpa" en "Rodenborch" vernieuwt⁹², waarmee hij bedoelt dat de graaf de tienderechten van Cadzand, Wulpen en Aardenburg terugschenkt aan de abdij. Opnieuw is hij selectief want in de oorkonde staat immers ook dat het tienderecht van Morlant wordt teruggeschonken⁹³. De weergave van deze transactie is misschien te verklaren door het feit dat de genoemde gebieden deel uitmaken van een belangrijke domeingroep van Sint-Baafs, bestaande uit grote hoeven en gronden bij Aardenburg. De rijke gronden verzekeren de abdij in de loop van de middeleeuwen belangrijke inkomsten⁹⁴. Toch is deze verklaring niet algemeen geldig. Van Thielrode verwijst immers in zijn kroniek naar andere oorkonden zonder daarbij de inhoud weer te geven, ook al betreft het economisch belangrijke schenkingen. Zo vermeldt hij een oorkonde uit 1190 van Filips, graaf van Vlaanderen en van Vermandois, zonder in te gaan op het feit dat de graaf aan de abdij het vrije beheer over het domein Watrelos toestaat, een zeer uitgestrekt en vruchtbaar domein, dat via de Leie instond voor belangrijke graanleveringen⁹⁵. Bij de

⁹¹ Zie de uitgave door Th. Sickel, *Die Urkunden Otto II*, Hahn, Hannover, 1888, p. 143. Wintershoven is ook een belangrijk cultuscentrum; in de kerk lagen de relieken van de heilige Landoaldus en zijn gezellen.

⁹² J. Heller, o.c., p. 569: "(...) renovavit privilegia de Cassanda, de Wlpa et de Rodenborch."

⁹³ Zie F. Vercauteren, *Actes des comtes de Flandre. 1071-1128*, KCG, reeks in-4°, 1938, p. 172: "(...) totam decimam de Wlpa, de Cadesand, de Rutdunburch, de Morlant, (...), sancto Bavoni resignavi, donavi, dedicavi."

⁹⁴ A. Verhulst, "Bezittingen en inkomsten van de Gentse abdijen", in: G. Declercq (red.), o.c., p. 108.

⁹⁵ Ibidem, p. 108 en idem, *De Sint-Baafsabdij te Gent(...)*, KCG, reeks in-8°, 1958, p. 549 e.v. Voor de oorkonde, zie J. Heller, o.c., p. 568 en de uitgave bij de Th. de Hemptinne, A. Verhulst m.m.v. L. De Mey, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-september 1191). II. Uitgave. Band III: Regering van Filips van de Elzas (1177-1191)*, KCG, reeks in-4°, voorlopig n° 785 (in voorbereiding).

verwijzing naar een oorkonde van Paus Alexander III ten tijde van abt Betto, paraphraseert hij dat de paus het patronaat van de abdij over 24 altaren met tienden en aanhangsels schenkt, maar preciseert niet welke altaren worden opgesomd en laat ook de overige delen van de oorkonde onvermeld, waaronder een minnelijke schikking met de Pieterlingen aangaande begrafenissen en een regeling voor abtsverkiezingen bij het overlijden van een abt⁹⁶.

We merken dus dat hij geen strikt criterium hanteert om de inhoud van een oorkonde weer te geven. We besluiten met de stelling dat hij soms aanwinsten van economisch of religieus belangrijke domeinen of inkomsten vermeldt. In feite is hij niet geïnteresseerd in de materiële ontwikkeling van de abdij en is het niet de bedoeling om via deze ontleningen bepaalde betwiste bezittingen of rechten op te eisen. Mogelijk zijn de summiere verwijzingen naar de inhoud van de oorkonde een manier om het diplomatische document beter te identificeren en meer herkenbaar voor te stellen.

Een mogelijk selectiecriterium binnen het oorkondenmateriaal

In tegenstelling tot de annalistische traditie, beschikt Van Thielrode over weinig namen van de abten uit de vroegste geschiedenis van de abdij. Enkel het necrologium van de abdij levert hem namen op. Deze personen poogt hij dan via de oorkonden historisch te situeren. Op het eerste gezicht lijkt het ons evident dat hij elke bewaarde Baafse oorkonde uit de vroegste eeuwen aanwendt. Hij reproduceert eerst en vooral een stuk van de valse oorkonde van paus Eugenius om de authenticiteit van de eerste twee abten, Florbertus en Adalbertus, te bewijzen⁹⁷. In deze context is het logisch dat hij de schenking van de non Childela uit het jaar 694 onvermeld laat; er staat in de oorkondetekst immers geen verwijzing naar een abt⁹⁸. Dit bewijst wederom dat hij in het eigen archief geïnteresseerd is enkel indien het enige historische relevantie heeft voor zijn abtengeschiedenis, en dat hij eigenlijk geen interesse toont in de evolutie van het domeinbezit of de materiële ontwikkeling van de abdij. Bij de abten Einoldus en Wineboldus wordt niet verwezen naar enige oorkonde, waarschijnlijk omdat de abdij er geen bezat. De enige oorkonde die overgebleven is van de periode van voor de Noormanneninvallen, is de immuniteitsoorkonde uit 819, verleend door Lodewijk De Vrome⁹⁹. Deze oorkonde

⁹⁶ J. Heller, o.c., p. 568 en C. Vleeschouwers, idem, II. Uitgave, pp. 65-66 (n° 60).

⁹⁷ Ph. Grierson, idem, p. 40 (noot 1). Er bestaat geen origineel (meer) van. Serrure reproduceert ze op basis van de passage in het laat-15de-eeuwse "Chronicon Sancti Bavonis", zie C.-P. Serrure, o.c., p. 1 (n°1).

⁹⁸ Ibidem, p. 2 (n° 2) en G. Declercq, "Heiligen, lekenabten en hervormers. De Gentse abdijen tijdens de Eerste Middeleeuwen (7de-12de eeuw)", in: G. Declercq (ed.), o.c., p. 108.

⁹⁹ Karel de Grote's immuniteitsoorkonde is niet bewaard, zie C. Vleeschouwers, idem, II. Uitgave, p. 3.

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

vinden we dan ook terug bij de figuur van abt Einhard, naast de valse oorkonde betreffende het jachtrecht voor Liederik. Dan vermeldt de auteur een nieuwe oorkonde, namelijk een bevestiging van de abdijbezittingen door Karel de Kale uit 864, zonder melding te maken van een abt. De oorkonde zelf vermeldt dat Adelelmus toen lekenabt (rector) van de abdij was, maar Van Thielrode gaat niet dieper in op deze persoon en geeft geen informatie over een mogelijke sterfdatum of begraafplaats. Waarschijnlijk beschouwt hij hem niet als een echte abt. Hij noteert enkel dat Karel De Kale privileges gaf aan de abdij en neemt slecht één klein deel over uit de oorkonde, op zich niet onbelangrijk, waarin staat dat de monniken aan Karel opmerken dat ze van zijn vader keizer Lodewijk en diens voorgangers ook bevestigingen gekregen hebben, en dat ze die verloren hebben in een brand tijdens de heidense invallen en door hun eigen zonden. Met de ontlening wil hij ook aanduiden dat zijn beperkte hoeveelheid gegevens te wijten is aan het schaarse bronnenmateriaal.

De aantekening over abt Odwinus is typerend voor de schaarse historische informatie waarover Van Thielrode beschikt. Hij kan enkel de naam en de overlijdensdatum vermelden. Over meer gegevens beschikt hij niet, want er is geen oorkonde meer bewaard daterend vanuit de ambtsperiode van Odwinus. Hij kent dus niet de juiste tijdspanne van de regering van deze abt en heeft enkel benaderend het jaar 900 neergeschreven, waaraan een latere hand het cijfer 82 heeft toegevoegd¹⁰⁰.

Het geeft mooi aan hoe men begaan is met de chronologie, zodat men geneigd is over te gaan tot speculatie. Het mag dan ook geen verwondering wekken dat men, bij gebrek aan gegevens, in de Baafse annalistische traditie op basis van enkele zekerheden een complete abtenlijst heeft uitgevonden¹⁰¹. De volgende aantekening over abt Womarus is veel uitgebreider en voor de auteur dankbaarder wegens de veelheid aan diplomatische informatie die bewaard is. Hij kan verwijzen naar de oorkonde van koning Lotharius en naar de verschillende oorkonden van keizer Otto II. Hij vermeldt dat abt Womarus goede privilegiën en bevestigingen kreeg van de keizer, waarna hij dieper ingaat op één van de oorkonden, die handelt over de ruil van de landgoederen "Nortrewic" en "Ydenghem", tegen die van "Holthem" en "Felthem"¹⁰². Het is mogelijk dat de auteur hier wel uitweidt over het materiële aspect van een oorkonde, daar "Holthem" het domein Sint-Lievens-Houtem is waar de heilige Lieven begraven lag voor zijn translatie naar het klooster in het jaar 1007.

¹⁰⁰ A. Van Lokeren, idem, p. 127.

¹⁰¹ Zie het artikel van Ph. Grierson, o.c., pp. 29-61.

¹⁰² J. Heller, o.c., p. 567, M. Gysseling en A.C.F. Koch, *Diplomatica Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, I. Teksten, Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek, Brussel 1950, pp. 232-234 (n° 137). Zie A. van Lokeren, idem, pp. 129-130.

Voor de eerste eeuwen, van de stichting tot het einde van de 11de eeuw, verwijst Van Thielrode, voor zover mogelijk, bij elke gekende abt naar diplomatisch materiaal uit hun regeringsperiode. Zo komen we bij de abten Eremboldus en Rumoldus verwijzingen tegen naar diplomatische documenten van respectievelijk de Roomse koningen Hendrik II en Hendrik III en bij abt Adelardus zien we een referentie naar de oorkonde van Radbodus, bisschop van Noyon-Doornik.

Opvallend is wel dat Van Thielrode, bij het overlopen van de abten, één oorkonde niet vermeldt. Het betreft de oorkonde van koning Lotharius uit het jaar 954. Nochtans is die in de optiek van Van Thielrode interessant, daar ze het aanstellen van de monniken in de heropgerichte abdij onder een bepaalde abt bekrachtigt. Toch ligt hier net het probleem. De oorkonde is mogelijk een gelijktijdige vervalsing, die door het nabootsen van uiterlijke kenmerken de indruk wilt wekken van een uit de koninklijke kanselarij herkomstig diploma¹⁰³. De al dan niet vervalste oorkonde had zeer waarschijnlijk tot doel om de benoeming van Wido als hoofd van een onafhankelijke Sint-Baafsabdij de nodige kracht bij te zetten. Maar in de eerste helft van de 11de eeuw heeft een scribent de naam van Wido vervangen door die van Womar, waarschijnlijk wegens de slechte reputatie die Wido genoot¹⁰⁴.

We weten niet in hoeverre Van Thielrode op de hoogte was van het bestaan van deze abt en van de mogelijke vervalsing van het document. Hij geeft in zijn kroniek wel de sterfdatum van abt Wido, die hij gehaald heeft uit een Baafs necrologium¹⁰⁵. Hij heeft blijkbaar niet de bedoeling gehad de herinnering aan deze abt te doen vergeten, maar kan de figuur echter niet dateren en, bij gebrek aan bronnen, voegt hij er geen verwijzing naar een oorkonde aan toe¹⁰⁶. Door de 11de-eeuwse veranderingen aan de (valse) oorkonde kan

¹⁰³ M. Gysseling en A.C.F. Koch, o.c., pp. 225-226 (n° 134) zien de oorkonde als vals in tegenstelling tot L. Halphen en F. Lot, *Recueil des actes de Lothaire et de Louis V, rois de France (954-987)*, Parijs, 1908, pp. 1-4 (n° 1) en A. Verhulst; "Note sur deux chartes de Lothaire, roi de France, pour Saint-Bavon de Gand", *Handelingen der Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*; 155; 1989; p. 8 en p. 23. Toch twijfelt deze laatste nog, zie A. Verhulst, "De restauratie van de abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs te Gent tijdens de 10de eeuw", *Feestbundel D.P. Blok*, Hilversum, 1990, p. 338: "Wat er ook van zij, of ze nu echt is of niet, (...)".

¹⁰⁴ Wegens zijn onaantvaardbaar gedrag had Wido in 948 het abbatiaat van Sint-Bertijns verloren, zie M. Gysseling en A.C.F. Koch, o.c., p. 226; G. Berings en C. Lebbe, o.c., p. *32 en A. Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent (...)*, KCG, reeks in-8°, pp. 63-65. In de latere historiografische bronnen van de Sint-Baafsabdij wordt Wido vervangen door de fictieve abt Hugo, zie Ph. Grierson, idem, p. 48. A. Verhulst, "Note sur deux chartes de Lothaire (...)", *Handelingen der Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 155, 1989, pp. 7-8 heeft nog een andere verklaring voor de rasuren.

¹⁰⁵ Ph. Grierson, idem, pp. 49-50 (noot 11) en J. Heller, o.c., p. 569.

¹⁰⁶ A. Van Lokeren, idem, pp. 134-135.

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

hij dit document namelijk niet aan abt Wido toeschrijven. Geconfronteerd met het originele document is het mogelijk dat hij de oorkonde links laat liggen, daar hij voor abt Womarus reeds over een andere oorkonde van koning Lotharius (966) beschikt, die daarenboven de abdijs in haar rechten en bezittingen bevestigt. Voor de ambtsperiode van Womarus heeft hij, net als tussen de verschillende oorkonden van keizer Otto II, een keuze gemaakt tussen de twee oorkonden van koning Lotharius.

Vanaf de 12de eeuw neemt het aantal oorkonden steeds toe en kent men een exponentiële stijging van het aantal geschreven diplomatische teksten, ook in de Sint-Baafsabdijs. Dit zorgt ervoor dat Van Thielrode bij zijn verwijzing naar oorkonden een selectie zal moeten maken, daar het onmogelijk is dat hij alle diplomatische teksten met betrekking tot een bepaalde abt weergeeft.

Enkele selectiecriteria worden al zichtbaar bij de aantekening over de eerste abt uit de 12de eeuw, namelijk Wolveric (1099-1131/1132). Van Thielrode vermeldt dat zowel Simon, Lambrecht als Baldrik, alle drie bisschoppen van Noyon-Doornik, leefden ten tijde van zijn ambtsstermijn. Deze informatie haalt hij waarschijnlijk uit de bisschoppelijke oorkonden. Daarnaast maakt hij daar ook melding van twee privileges geschonken door Boudewijn VII en Karel De Goede, beiden graven van Vlaanderen.

Wanneer we nu deze vermeldingen vergelijken met het aantal oorkonden die het klooster ontvangen heeft ten tijde van de ambtsperiode van Wolveric, zien we dat hij duidelijke keuzes heeft gemaakt. Ten eerste vermeldt hij enkel de oorkonden van de bisschoppen van Noyon-Doornik en laat hij de oorkonden van de bisschoppen van Kamerijk of van Utrecht en zelfs een oorkonde van de aartsbisschop van Reims onvermeld. Ten tweede, op het wereldlijke vlak, gaat de voorkeur van Van Thielrode uit naar de diplomatische teksten van de graven van Vlaanderen, terwijl hij geen aandacht schenkt aan de oorkonden van een ridder, Simon van Uiterkerke, of van Godfried I met de Baard, hertog van Neder-Lotharingen. Wanneer we het vervolg van de abtengeschiedenis overlopen, zien we dat hij deze criteria niet steeds zeer strikt hanteert. Soms bespreekt hij een abt, zonder ook maar te verwijzen naar een oorkonde. Dit is onder meer het geval bij de abt Everdeius I (1131/1132-1151), waarvan hij enkel vermeldt dat die leefde ten tijde van Diederik, graaf van Vlaanderen, maar waar hij niet verwijst naar een oorkonde van Anselm, bisschop van Doornik.

Toch kunnen we als algemene regel vooropstellen dat Van Thielrode verwijzingen naar oorkonden in zijn abtengeschiedenis enkel opneemt indien ze afkomstig zijn, in de geestelijke sfeer, van een paus of een bisschop van (Noyon-)Doornik en, in de wereldlijke sfeer, van een graaf van Vlaanderen of een keizer. De aandacht die hij schenkt aan de bisschoppen van het dubbelbisdom Noyon-Doornik en later van het bisdom Doornik wordt verder in zijn

kroniek nog eens bevestigd door het feit dat hij twee hoofdstukken wijdt aan het opsommen van de opeenvolgende bisschoppen. Ook hier is de link met het diplomatische materiaal duidelijk: "Isti episcopi tradiderunt privilegia temporibus prescriptis monasteriis Sancti Petri in Blandinio et Sancti Bavonis in Gandavo." ¹⁰⁷.

Bij de abten in de 13de eeuw, te beginnen met Boudewijn van Ponteraven (1206-1208), zien we geen verwijzingen meer naar diplomatisch materiaal. De noodzaak aan een historische situering en ondersteuning door middel van oorkondenmateriaal valt weg. Enerzijds kunnen we dit verklaren door het feit dat de informatie over deze abten nog vers in het collectieve geheugen ligt en door mondelinge overlevering doorgegeven is. Ook Van Thielrode heeft waarschijnlijk enkele van deze abten gekend¹⁰⁸. Anderzijds is de hoeveelheid oorkonden in de 12de en de 13de eeuw exponentieel gestegen. Het zou voor hem onbegonnen werk zijn te verwijzen naar alle oorkonden betreffende elke abt.

Andere attestaties van oorkondenmateriaal en een gestegen interesse voor de inhoud

Ook buiten de abtengeschiedenis maakt Johannes Van Thielrode gebruik van diplomatische bronnen uit de eigen abdij, maar dan wel in mindere mate. Hier treedt de juridische bewijsfunctie betreffende een recht of bezit, de kern van een oorkonde, meer op de voorgrond. Zo verwijst hij bij zijn relaas over de ouderdom van het klooster en zijn stichting in het jaar 608 naar "bona privilegia summorum pontificum et comitum Flandrie"¹⁰⁹ om zijn stelling te bewijzen. Naar welke oorkonden hij precies refereert, is niet duidelijk, daar in de meeste oorkonden geen gewag gemaakt wordt van de stichting van de abdij door de heilige Amandus of van het stichtingsjaar. Meestal wordt de abdij in de diplomatische bronnen gekenmerkt door haar ligging aan de Schelde, door haar wijding aan de heilige Petrus en door de aanwezigheid van het lichaam van de heilige Bavo.

Elders besteedt de auteur wel aandacht aan de materiële inhoud van de diplomatische documenten. Op het einde van zijn abtengeschiedenis citeert hij uit een oorkonde uit 1228 van Walter van Marvis, bisschop van Doornik, die ver-

¹⁰⁷ J. Heller, o.c., p. 573 op het einde van hoofdstuk 17. Ook in het tweede hoofdstuk betreffende de bisschoppen van het bisdom Doornik, na de scheiding met het diocesis Noyon, wijst Van Thielrode nog verschillende malen op het feit dat de bisschoppen verschillende privileges gaven aan de kloosters: "(...) contulit privilegia ecclesiis in sua dyocesi (...)", of meer specifiek aan Sint-Baafs, zie ibidem pp. 572-573.

¹⁰⁸ De redactie van de tekst situeert zich rond de jaren 1294-1298, zie A. Kelders, o.c., p. 311.

¹⁰⁹ J. Heller, o.c., p. 563.

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

meldt dat de abt van Sint-Baafs toestaat dat het heilig Mariahospitaal verhuist naar een ruimere locatie¹¹⁰. Op het einde van zijn kroniek maakt de auteur nog melding van een oorkonde uit 1296 van Jan III, bisschop van Doornik, en Wouter I, abt van Sint-Baafs, die Onze-Lieve-Vrouwekerk te Aardenburg omvormen tot een collegiaal kapittel¹¹¹. Beide passages staan een beetje verloren in de context van de kroniek. De eerste diplomatische verwijzing vinden we terug na het abtenoverzicht en de tweede bij wereldlijke feiten, namelijk oorlogen tussen Engeland en Frankrijk (eind 13de eeuw). De functie van de tekstfragmenten is niet echt duidelijk.

Ook in het gedeelte dat handelt over de heiligen van de abdij, vinden we twee verwijzingen naar Baafse oorkonden terug. Deze diplomatische referenties heeft Van Thielrode overgenomen bij het kopiëren en parafraseren van passages uit hagiografische geschriften, zoals heiligenlevens, translatieberichten en *miracula*. De eerste aantekening is ontleend aan de "Miracula Sancti Bavonis", een anonieme tekst uit de 10de eeuw¹¹². Van Thielrode vertelt dat de monniken, uit vrees voor Deense aanvallen, het lichaam van de heilige Bavo naar Laon overbrengen. Wegens de mirakelen die zich op deze tocht voordoen en op vraag van de heilige, doet Karel de Kale een vrome schenking van domeinen en wijngaarden aan de monniken. Deze verwijzing slaat op een oorkonde die de auteur eerder al aangehaald heeft, namelijk in zijn abtengeschiedenis. Nu worden er echter enkele inhoudelijke elementene weergegeven. Hierbij neemt Van Thielrode het relaas uit de "Miracula" over, zonder de originele bron te bekijken, en noteert daardoor ook dat de abdij het domein Nesle-la-Reposte kreeg, hetgeen niet in de oorkonde zelf vermeld staat¹¹³. Waar Van Thielrode in zijn abtengeschiedenis eerder historisch situerende passages aan de oorkonde ontleent, namelijk ten tijde van welke abt en van welke bisschop of wereldlijke heer de tekst opgesteld is, worden in de hagiografische tekst een onderdeel van de juridische transactie gereproduceerd en schenkingen bij naam genoemd. Dit is een mooi voorbeeld van het dubbel gebruik van diplomatisch materiaal en geeft aan dat Van Thielrode, als middeleeuws auteur, oorkonden als historische documenten maar ook als juridische bewijsmiddelen voor een aanspraak bekijkt. De perceptie van diplomatisch materiaal hangt bij hem dus blijkbaar af van de context binnen zijn kroniek.

De vermelding van verworven rechten en bezittingen in een hagiografische tekst lijkt op het eerste gezicht vreemd en tegengesteld aan de stichtende finaliteit van de bron. Toch is dit geen uitzondering in de middeleeuwse heiligen-

¹¹⁰ Ibidem, p. 570.

¹¹¹ Ibidem, p. 583.

¹¹² Ibidem, p. 571; A. Van Lokeren, idem, p. 143 en voor de *miracula*, zie de uitgave door J. Perrierus, in: *AA.SS.*, oktober, I, Antwerpen, 1765, p. 295.

¹¹³ Ph. Grierson, idem, p. 30 (noot 4).

literatuur, die net als kronieken en annalen op verschillende manieren aangewend worden om rechten en bezittingen op te eisen, te recupereren of te beschermen¹¹⁴. Als ultieme, spirituele bescherming plaatsen de monniken in de oorkonden en in hun geschriften hun bezittingen onder de autoriteit van een heilige, van zijn relik: het is aan de patroon van het klooster dat men de schenking doet¹¹⁵. Vandaar dat de opstellers van oorkonden er meestal de nadruk op leggen dat de abdij, die de schenking ontvangt, in het bezit is van de relik van de heilige¹¹⁶.

We zien dus dat een schenking van Karel de Kale uit het jaar 864 in een hagiografische tekst wordt ingevoegd, waarbij duidelijk wordt aangegeven dat de domeinen en wijngaarden geschonken werden aan de heilige Bavo en aan de monniken van de Sint-Baafsabdij¹¹⁷. Door de verbinding van de transactie met de figuur van een heilige en zijn relieken, en door de optekening in de hagiografische literatuur, hoopt de abdij haar bezittingen beter te kunnen verzekeren tegen verlies of usurpatie.

Ook in het hoofdstuk over de heiligen Amandus, Landoaldus en hun gezellen, zien we een identiek parallelisme tussen de oorkonde en de hagiografische tekst. De auteur neemt uit de levensbeschrijving van de heilige Landoaldus een allusie naar een diplomatische tekst over. Het betreft hier wel een privilege waarvan geen schriftelijke neerslag onder de vorm van een oorkonde bewaard is gebleven (*deperditum*)¹¹⁸. Hij ontleent zijn tekst aan een brief die Herigerus, in naam van Notker, bisschop van Luik (*episcopaat* 972-1008)¹¹⁹,

¹¹⁴ B. De Gaiffier, idem, pp. 123-138; N.-N. Huyghebaert, "Ad Villam que dicitur Curba ..." Robert le Frison et l'Avouerie d'Houthulst", *Sacris Erudiri*, 7, 1955, pp. 163-176; S. Wilson, "Introduction", in: S. Wilson (ed.), *Saints and their cults. Studies in Religious Sociology, Folklore and History*, C. U. P., Cambridge - Londen - New York, 1983, pp. 29-30.

¹¹⁵ B. De Gaiffier, idem, p. 125, over "Miracula Sancti Bavonis", pp. 130-131. S. Vanderputten, o.c., p. 179.

¹¹⁶ Zie de immuniteitsoorkonde van keizer Lodewijk de Vrome uit 819 bij M. Gysseling en A.C.F. Koch, o.c., pp. 222-223 (n° 132): "(...), ubi etiam sanctus Bavo confessor Xristi corpore requiescit, (...)" en R. Aigrain, *L'hagiographie. Ses sources. Ses méthodes. Son histoire*, Bloud & Gay, Parijs, 1953, p. 117.

¹¹⁷ Zie het "Chronicon": J. Heller, o.c., p. 571: "(...), et propter miracula que ibi Deus fecit, precibus sancti Bavonis Karolus rex, (...), tradidit sancto Bavoni et monachis (...)" en de "Miracula Sancti Bavonis" bij J. Perrierus, in: *AA.SS.*, oktober, I, Antwerpen, 1765, p. 295: "His etiam diebus Karolus rex, (...), sancto Bavoni et fratribus (...) summa devotione visus est condonasse."

¹¹⁸ Mogelijk een *deperditum*, zie A. Van Lokeren, idem, pp. 157-158. Mogelijk paus Johannes XIV (983-984).

¹¹⁹ Heriger was abt van Lobbes (+ 1007). Sinds 972 behoort hij tot de enge kennissenkring van Notker en kan hij als eigenlijke auteur van meerdere van Notkers werken doorgaan, zie J.-L. Kupper, "Heriger", *Lexicon des Mittelalters*, München - Zürich, band IV, 1989, kol. 2156.

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

schreef aan Womar, abt Sint-Baafs, en om mee te delen wat hij weet van het leven en de translatie van de heilige. Hij vermeldt dat abt Womar in het jaar 980, bij de aankomst van het lichaam van de heilige, van paus Johannes de toestemming verkreeg om de relikven van de heiligen te begraven. Andere oorkonden en vermeldingen van materiële transacties neemt Van Thielrode in zijn tekst over.

De herkomst van het oorkondenmateriaal

Voor wat de herkomst van de diplomatische aantekeningen betreft, wezen we reeds voor een klein deel onder hen de hagiografische teksten aan. Voor de overige ontleningen en verwijzingen stellen we ons de vraag of de auteur zich bij het schrijven van de kroniek gebaseerd heeft op originele archivalische documenten of dat hij daarentegen een cartularium gebruikt heeft.

Tot op heden is er slechts één Baafs cartularium bewaard dat dateert van vóór het redactiemoment van het "Chronicon". Het is het oudst bekende cartularium van de Sint-Baafsabdij, bewaard te Londen in de British Library, Additional Manuscripts, n° 16.952, namelijk het "Cartularium S. Bavonis Gandavi". Het is een composiet document met notities van verschillende compilatoren (12de - eind 14de eeuw), zonder veel interne logica¹²⁰. Het merendeel van de verzamelde eigendomsrechten op domeinen, vrijheden en inkomsten is geordend op topografische basis¹²¹. De inhoud van de documenten is van

¹²⁰ C. Vleeschouwers, idem, I. Inleiding, p. 6 met bibliografie en p. 135: "Tevoren had abt Everdeius II weliswaar omstreeks 1200 het oudste cartularium laten aanleggen, maar efficiënt was die onderneming niet." Enkel ff. 8v°-36v° dateert uit de 12de-13de eeuw en is nuttig voor ons onderzoek naar eventueel gebruik door Van Thielrode, zie K. De Flou en E. Gaillard, *Beschrijving van Middelnederlandsche en andere handschriften die in Engeland bewaard worden. Verslag ingediend bij het Belgisch Staatsbestuur en de Koninklijke Vlaamsche Academie*, A. Siffer, Gent, 1896, pp. 248-257 en E. Van Bruyssel, "Deuxième rapport de monsieur Van Bruyssel sur ses recherches dans les archives et les bibliothèques de l'Angleterre", *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, 2de reeks, XII, 1859, pp. 26-32. De inhoud en datering van het cartularium is niet duidelijk en compleet weergegeven in deze artikels, daar men in uitgaven van Baafse oorkonden verwijst naar 13de-eeuwse afschriften op andere folio's in het cartularium. Zie een 13de-eeuwse kopie van de oorkonde van Karel de Kale op f. 40: G. Tessier; *Recueil des actes de Charles II le Chauve, roi de France*; Imprimerie Nationale; Parijs; deel 2; 1952; p. 115 (n° 274) en op ff. 43v°-44r° een afschrift daterend van ca. 1270 van het privilege van koning Hendrik II uit 1003: A.C.F. Koch, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299. I. Eind van de 7de eeuw tot 1222*, Nijhoff, 's Gravenhage, 1970, p. 123 (n° 67). Andere datum bij M. Gyseling en A. Verhulst, Het oudste goederenregister van de Sint-Baafsabdij (1ste helft XIIIe eeuw), reeks RUG - Faculteit Letteren en Wijsbegeerte n° 132, 1964, pp. 52-54.

¹²¹ Dit is de meest voorkomende wijze van ordenen: D. Walker, o.c., p. 134. Zie ook J.-P. Genet, o.c., p. 110.

belang bij de klassering en de redactie van het cartularium en primeert boven de persoon van wie de oorkonde uitgaat. Dit komt tot uiting in de titels van de rubrieken, waarin de compilerator vaak op een summiere wijze weergeeft over welke domeinen of welke inkomsten de oorkonde handelt¹²². Er is dus geen sprake van een chronologische of institutionele ordening, waarmee we doelen op aparte secties voor pauselijke, koninklijke of grafelijke oorkonden.

We weten reeds dat Van Thielrode het merendeel van zijn diplomatische aantekeningen aangewend heeft om zijn (chronologisch) overzicht van de abten te onderbouwen. Hierbij beschouwt hij de oorkonde als historisch document, een getuige die het bestaan van bepaalde personen aantoont. De topografische manier van ordenen, waarbij de inhoud van de juridische transactie bepalend is, is dus tegengesteld aan de wijze waarop hij zijn diplomatische documenten geselecteerd heeft, namelijk op een chronologische basis (volgens de ambtsperiodes van de abten). Dit is reeds een eerste mogelijke aanwijzing om te stellen dat Van Thielrode, vanuit zijn historisch oogpunt, geen gebruik heeft gemaakt van het cartularium bij het schrijven van zijn kroniek, wegens de moeilijke toegankelijkheid.

Een andere aanwijzing kan ons een inhoudelijke confrontatie tussen het "Chronicon" en het cartularium geven, waarmee ik bedoel dat we kijken in hoeverre de aangehaalde oorkonden in het "Chronicon" ook aanwezig zijn in het deel van het cartularium, dat uit de 12de-13de eeuw dagtekent. Wanneer we beide vergelijken, stellen we vast dat er geen sprake is van een volledige overlapping. Logischerwijze staan er meer afschriften van oorkonden in het cartularium dan ontleningen aan die oorkonden in de kroniek. Het merendeel van de oorkonden, gebruikt in de kroniek, waarvan we kunnen nagaan of er een afschrift van bestaat in het deel van het cartularium dat dateert van vóór de 14de eeuw¹²³, komen ook voor in het cartularium. Dit betekent nog niet dat Van Thielrode zijn ontleningen en verwijzingen ook uit het cartularium heeft gehaald.

¹²² Bijvoorbeeld op f. 8v^o: "De decima de Rodenborch et de Cadesand" kondigt een oorkonde van Filips, graaf van Vlaanderen, aan waarin hij voor de Sint-Baafsabdij de bezitting van tienden te Aardenburg, Wulpen en Kadzand bekrachtigt. K. De Flou en E. Gaillard, o.c., p. 248 en C. Vleeschouwers, idem, II. Uitgave, p. 49.

¹²³ Van enkele oorkonden wordt in de verschillende uitgaven niet vermeld of er een 13de-eeuws afschrift van bestaat in het cartularium. Dit is onder meer het geval voor de oorkonde van keizer Lodewijk de Vrome uit 819, zie M. Gysseling en A.C.F. Koch, o.c., p. 222 (n° 132). E. Van Bruyssel, o.c., p. 30 vermeldt wel dat de oorkonde aanwezig is in het cartularium, maar geeft geen datering. Ook van enkele oorkonden van keizer Otto II (21 januari 974 en 19 januari 976), zie Th. Sickel, o.c., p. 82 en p.142 (n° 69 en 126); een oorkonde van graaf Boudewijn VII van Vlaanderen (6 oktober 1111-1115) en een oorkonde van graaf Karel de Goede van Vlaanderen uit 1122 (vóór 17 juni), zie F. Vercauteren, o.c., p. 171 en p. 243 (n° 75 en 107); missen we informatie over een eventueel afschrift in het cartularium.

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

Enkele oorkonden, vermeld in het "Chronicon", zijn wel als 13de-eeuwse afschriften aanwezig in het cartularium, zo onder meer de schenking van Karel de Kale, koning van West-Francië, uit 864¹²⁴. Sommige zijn neergeschreven onder een rubriek, die niet de inhoud of de topografische elementen van de tekst weergeeft, maar die de schenker en de ontvangende abt vermeldt. Zo vinden we de oorkonde van Hendrik II, Rooms koning, uit 1003 terug onder de hoofding "Privilegium domni Heinrici imperatoris primi (sic) tempore Eremboldi abbatis" en die van Hendrik III, Rooms koning, uit 1040 onder de hoofding "Privilegium domni Henrici imperatoris tertii tempore Folberti abbatis" ¹²⁵.

Deze manier van klasseren en aanduiden van oorkonden in het cartularium komt overeen met de manier van selecteren en incorporeren in het "Chronicon". Het is dan ook best mogelijk dat Van Thielrode voor een bepaald aantal oorkonden toch gebruik heeft gemaakt van het cartularium. Opvallend is het feit dat hij bij de vermelding van de oorkonde van Hendrik II een fout uit het cartularium overneemt, namelijk de aanduiding van de schenker als "Heinricus primus" ¹²⁶. Hij plaatst daarentegen wel de oorkonde van Hendrik III verkeerdelijk bij de aantekening over abt Rumoldus, in tegenstelling tot de aanduiding "tempore Folberti abbatis" in het cartularium¹²⁷. Rumoldus wordt wel aangeduid als de abt van Sint-Baafs in de oorkonde zelf¹²⁸. Hij heeft waarschijnlijk de oorkonde bij abt Rumoldus geplaatst na het lezen van het (originele?) diplomatische document en de aanduiding uit het cartularium genegeerd.

Enkele verwijzingen naar en ontleningen aan oorkonden in zijn kroniek, zijn daarentegen niet terug te vinden in het cartularium. Het betreft hier onder meer de oorkonde van koning Lotharius van Frankrijk uit 966, de oorkonde van keizer Otto II uit 977 en de oorkonde van Stefanus, bisschop van Doornik, uit 1194¹²⁹. Deze gevallen vormen zeker een argument om aan te nemen dat Van Thielrode ook originele diplomatische documenten heeft ingekeken bij de redactie van zijn "Chronicon".

¹²⁴ G. Tessier, o.c., p. 115 (n° 274).

¹²⁵ A.C.F. Koch, idem, p. 123 en p. 146 (n° 67 en 79). Beide afschriften worden door Koch gedateerd ca. 1270.

¹²⁶ J. Heller, o. c., p. 568 en noot 1.

¹²⁷ Idem, p. 568.

¹²⁸ A. Van Lokeren, idem, p. 130 en A.C.F. Koch, o.c., p. 147.

¹²⁹ Zie de uitgaven door L. Halphen en F. Lot, o.c., p. 62 (n° 66) en C. Vleeschouwers, idem, II. Uitgave, p. 9 en p. 88 (n° 7 en 84). E. Van Bruyssel, o.c., p. 30 geeft wel aan dat de oorkonde van koning Lotharius zich in het cartularium bevindt, maar geeft geen datering. Ook de oorkonde van Otto II (977) bevindt zich in het cartularium, doch als 14de-eeuwse afschrift op f. 1v°, zie C. Vleeschouwers, idem, II. Uitgave, p. 9 (n° 7).

We kunnen niet spreken van een parallellisme tussen het cartularium en het "Chronicon". Het zou ook te gewaagd zijn te stellen dat de tekst net op het einde van de 13de eeuw geschreven is geweest omdat een aanzienlijk deel van het cartularium in de loop van dezelfde eeuw was opgesteld. Er zijn bepaalde overeenkomsten tussen beide teksten, maar we kunnen niet gewagen van een afhankelijkheid. Waarschijnlijk heeft hij het gebrekkig gestructureerde cartularium slechts sporadisch gebruikt¹³⁰.

2.3. De oorkonden van de Sint-Pietersabdij

Een juridische interpretatie van de oorkonden, als een aanklacht tegen onrecht

Van Thielrode is hier geheel anders tewerk gegaan. Verwijzingen naar of weergave van oorkonden van de Sint-Pietersabdij vinden we alle terug in het achtste hoofdstuk, waarin hij spreekt over het onrecht dat aan Sint-Baafs is gedaan, ten tijde van Arnulf I, graaf van Vlaanderen. Hij vermengt zijn diplomatisch materiaal in een narratief geheel, waarbij hij onder meer de "fossa Othonis", een kanaal toegeschreven aan keizer Otto, en de oprichting van een keizerlijk "castellum" aan de samenvloeiing van Leie en Schelde vermeldt¹³¹. Hij vertelt hoe de graaf het "castellum", dat eertijds als verdediging voor de abdij was gebouwd, belegert en inneemt, hetgeen de abdij op vele gebieden verzwakt¹³². Heel het verhaal past in het propagandistisch en polemisch kader van de auteur, die een verklaring zoekt voor de tweederangspositie van zijn toen pas heropgerichte abdij en de voorkeursbehandeling van Sint-Pieters. Hij beschuldigt de graaf en zijn entourage, die als usurpatoren gebied ontnemen van de Sint-Baafsabdij en zich als weldoeners gedragen tegenover de Pieterlingen. De graaf is de oorzaak van alle gebrek aan middelen en ellende die de Sint-Baafsabdij gedurende lange tijd heeft moeten ondergaan¹³³. Deze

¹³⁰ C. Vleeschouwers, idem, I. Inleiding, p. 7: "In het cartularium R 3 is, in tegenstelling tot het Londens cartularium, de structuur duidelijk te herkennen."

¹³¹ Zie J. Heller, o.c., pp. 563-565 en Van Lokeren, idem, pp. 104-116, die de verzinsels van Van Thielrode verdedigt. V. Lambert, o.c., pp. 38-39 spreekt van "the author's fantasies".

¹³² J. Heller, o.c., p. 563: "(...) quia abbatia Sancti Bavonis et villa Gandensis fuit desolata suo defensore, scilicet castello Gandensi, quod constructum fuit (...) ad defendendum monasterium (...)" en p. 563: "Non tamen castellum ad spoliatum ecclesie, sed ad defensionem structum fuit." Ibidem, p. 564: "Comes castello potitus, abbatiam Sancti Bavonis plurimum attenuavit." De territoriale verdeling van de rechten van beide abdijen, heeft Sint-Baafs benadeeld: A. Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent* (...), KCG, reeks in-8°, 1958, p. 22.

¹³³ J. Heller, o.c., p. 564: "Capta urbe, et abbatia Sancti Bavonis suis tutoribus desolata, abbates tam ex suis quam ab extraneis hominibus tribulationes et angustias id genus miseriarum sepe diuque perpassi sunt."

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

stelling poogt hij te onderbouwen door de opname van passages uit Pieterse diplomatische documenten. Hij gebruikt de oorkonden voor hun juridische bewijsfunctie. Hij is geïnteresseerd in de transactie om de begunstiging van de Pieterlingen te illustreren.

Hij doet dit op twee manieren. Ten eerste last hij diplomatische informatie in door passages uit oorkonden te parafraseren. Hij zet ze zo om tot verhalende elementen. Hij geeft daarbij niet aan dat het hier, in onze moderne visie, informatie uit een niet-verhalende bron betreft. De aanwending van de oorkonde van de kasteelgraaf Wicmannus uit 962 illustreert dit.

Hij schrijft dat diens vrouw op sterven lag en naar het "oraculum" van Sint-Baafs gebracht werd, waar ze dadelijk stierf. Ongerust over zijn verdorven ziel, ontnam Wicmannus het domein Destelbergen ("Thessela") aan de abdij en schonk het aan de Pieterlingen. Waaraan de auteur op een ironische manier toevoegt dat het "castellum" eigenlijk niet gebouwd was om de abdij te beroven, maar om haar te beschermen. In één zin vat hij de essentie van de oorkonde, lichtjes gewijzigd en met verhalende elementen aangevuld, samen, zodat het past in zijn verhalende tekst¹³⁴. Bij het lezen merkt men dan ook geen stijlbreuk op. Hetzelfde procédé ondergaat de oorkonde van graaf Arnulf I van Vlaanderen uit 941¹³⁵. Ook hieruit selecteert hij essentiële elementen en past ze in het verhaal in.

Ten tweede geeft hij na het verhalende gedeelte een overzicht van zijn bewijsmateriaal, namelijk de oorkonden. Het verschil is duidelijk. Hij toont aan dat het informatie uit niet-verhalende bronnen betreft en wil het ook aan de lezer duidelijk maken. Hij wil de oorkonde zo getrouw en herkenbaar mogelijk weergeven, om zijn beweringen meer authenticiteit en autoriteit te verlenen. Hij neemt dan ook de stijl en de formuleringen van het oorkondenggenre over. Hij geeft vaak letterlijke citaten uit de oorkonden en enkele typisch diploma-

¹³⁴ J. Heller, o.c., p. 563 en de uitgave bij A. Van Lokeren, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont-Blandin à Gand depuis sa fondation jusqu'à sa suppression, avec une introduction historique*, I, KCG, reeks in-4°, Gent, 1868, pp. 35-36 (n° 32), waarin enkel vermeld wordt dat hij de schenking doet "pro remedio anime mee et coniugis mee defuncte Lietgardis". Destelbergen behoorde alleszins voor 962 niet tot het domein van Sint-Pieters, zie A. Verhulst, idem, p. 71 (noot 88).

¹³⁵ Voor de juiste datering, zie A.C.F. Koch, "Vikingen in Vlaanderen? Een 10de-eeuwse lijst met persoonsnamen uit Snellegem (bij Brugge). Excurs: de datering 941 juli 8 van de oorkonde DB 53 (OBHZ 35) voor Sint-Pieters te Gent", in: *Feestbundel voor Maurits Gysseling*, Instituut voor Naamkunde, Leuven, 1984, pp. 199-200. Uitgave, naar origineel, bij M. Gysseling en A.C.F. Koch, o.c., pp. 143-146 (n° 53).

tische passages weer, zoals een *salutatio*¹³⁶, een dateringsformule¹³⁷ of een *notificatio*¹³⁸.

Van Thielrode specificceert soms ook dat hij een gedeelte van een oorkonde weergeeft door het inlassen van de woorden “et cetera” of “et multa alia que continentur in privilegio”. Hij is zich wel degelijk bewust van het verschil in aard, genre en stijlelementen, tussen verhalende en niet-verhalende teksten. Dezelfde gebeurtenis, gehaald uit een niet-verhalende bron, geeft hij namelijk weer op twee verschillende manieren. Hij vermijdt blijkbaar in zijn verhalen de gedeelte letterlijke ontleningen aan diplomatisch materiaal op te nemen, die hij, als een soort van bewijs, achterhoudt. Daarenboven geeft hij, in vergelijking met het verhalende gedeelte, nu ook de inhoud van het document vollediger weer.

Zo spreekt hij niet enkel over de wijding door bisschop Transmar in 941 van een “capella”, een stadskerk, ter ere van Sint-Jan-de-Doper, Sint-Vaast en Sint-Bavo¹³⁹, maar citeert hij ook een heel stuk letterlijk uit de oorkonde, waarin Transmar de abdij bevestigt in enkele goederen die haar waren ontnomen, waaronder enkele woningen aan de haven (“mansiones omnes in portu Gandensi”), het recht op de inning van een cijns (“census”), van een tiende (“decima”) en van een doorgangstol¹⁴⁰. Ook uit de oorkonde van graaf Arnulf I van Vlaanderen uit 941 reproduceert hij letterlijk de meest essentiële delen, waaronder een bekrachtiging van de bezittingen vermeld in de oorkonde van bisschop Transmar en een restitutie van al wat er in de oorkonde van Einhard (ca. 815-844) beschreven stond¹⁴¹. Hetzelfde procédé zien we bij de oorkon-

¹³⁶ J. Heller, o.c., p. 564: “Transmarus Noviomagensis antistes salutem et cetera.”: een ingekorte letterlijke overname uit de oorkonde van Transmar, bisschop van Noyon-Doornik, uit 941. Uitgave, naar afschrift: A. Van Lokeren, idem, p. 21 (n° 15). Andere elementen (datering, afschriften): A.C.F. Koch, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*(...), Nijhoff, 's Gravenhage, 1970, p. 53 (n° 31).

¹³⁷ J. Heller, o.c., p. 564: “Actum Blandinium cenobio anno incarnati verbi nongentesimo trigesimo nono, octavo Yduum Iuliarum, regnante Ludovico anno sexto, filio regis Karoli reclusi (...)”: licht aangevulde overname uit de oorkonde van graaf Arnulf I van Vlaanderen uit 941: M. Gysseling en A.C.F. Koch, o.c., p. 146 (n° 53).

¹³⁸ J. Heller, o.c., p. 565: “Notum sit (...)”: een letterlijke citaat is uit de oorkonde van koning Hendrik I van Frankrijk uit 1038, zie de uitgave naar origineel bij M. Gysseling en A.C.F. Koch, o.c., pp. 196-199 (n° 92).

¹³⁹ Waar Van Thielrode enkele folio's eerder in zijn werk al naar verwijst, zie J. Heller, o.c., p. 562. De kapel was de enige stadskerk op dat ogenblik, zie A. Verhulst, “De restauratie (...)”, *Feestbundel D.P. Blok*, Hilversum, 1990, p. 338. Deze 10de-eeuwse kapel bevindt zich nog ingesloten in de crypte van de Sint-Baafskathedraal, zie A. Van Lokeren, *Chronique de Saint-Bavon* (...), Duvivier, Gent, 1835, p. 103.

¹⁴⁰ J. Heller, o.c., p. 564; A. Van Lokeren, *Chartes et documents de l'abbaye* (...), I, Gent, 1868, p. 21 (n° 15).

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

de van Wicmannus uit 962. Terwijl hij in het verhalende gedeelte enkel de schenking van het domein "Thessela" vermeldt, spreekt hij nu over "villam Thessela, (...), cum silva, aqua et omnibus appendiciis" ¹⁴². Hij vermeldt ook twee bevestigingsoorkonden, kwestie van aan te tonen dat Sint-Baafs gedurende langere tijd onrecht is aangedaan. Het betreft hier een oorkonde van koning Lotharius uit 964, een bevestiging van de schenking van Wicmannus en een oorkonde van koning Hendrik II van Frankrijk die de schenkingen bekrachtigt van Arnulf en Transmar.

De herkomst van de oorkonden

We kunnen ons hierbij ook de vraag stellen in welke vorm Van Thielrode het diplomatische materiaal van de naburige Sint-Pietersabdij heeft kunnen inkijken. In het hoofdstuk over het ontstaan van Sint-Baafs, is het duidelijk dat hij gebruik heeft gemaakt van het Pieterse "Liber traditionum". Dit 11de-eeuwse document (ca. 1035) bevat, naast een stichtingsverhaal, de afschriften of de vermeldingen van de meeste schenkingsoorkonden¹⁴³. Het is mogelijk dat hij niet gewerkt heeft op basis van originele documenten, maar dat hij gebruik heeft gemaakt van het "Liber traditionum", hetgeen mogelijk handiger consulteerbaar is. Uitgever J. Heller verwijst trouwens enkele malen naar dit document als inspiratiebron voor Van Thielrode en dicht hem enkele ontleeningen uit het werk toe.

Dit is vooral het geval bij de oorkonde van graaf Arnulf I van Vlaanderen. Van Thielrode geeft hierbij onder meer de dateringsformule weer, met de expliciete vermelding dat de oorkonde geschreven is in het jaar 939: "anno incarnati verbi nongentesimo trigesimo nono, octavo Yduum Iuliarum, regnante Ludovico anno sexto, filio regis Karoli reclusi". Deze specificatie betreffende het jaartal treffen we ook aan in het afschrift in het "Liber Traditionum", terwijl het origineel van de oorkonde geen enkele verwijzing naar een absoluut

¹⁴¹ A. Van Lokeren, *Chronique de Saint-Bavon à Gand(...)*, Duvivier, Gent, 1835, p. 115: "Thielrode rapporte ici les principales dispositions comprises dans la charte d'Arnould-Le-Vieux, (...)" en de uitgave bij M. Gysseling en A.C.F. Koch, o.c., p. 145 (n° 53): "ceteraque omnia que in carta abbatis Einhardi scripta habentur, reddidi".

¹⁴² Zie J. Heller, o.c., p. 564.

¹⁴³ R.C. Van Caenegem m.m.v. F.L.A.M. Ganshof, o.c., pp. 113: "Libri traditionum constituait une catégorie particulière de cartulaires. Dans ceux-ci un seigneur ecclésiastique ou laïc copiait uniquement les chartes qui concernaient ses propres acquisitions". Men noteerde vaak enkel de ontvangen goederen, de naam van de schenker en de datum van de schenking.

jaartal bevat¹⁴⁴. Dit is het enige verschilpunt tussen het origineel en het afschrift voor de passages die Van Thielrode in zijn kroniek heeft opgenomen.

Van Thielrode heeft bij zijn ontlening wel enkele tekstdelen aan de oorkonde toegevoegd. Zo verhaalt de oorkonde onder andere summier de stichting van de Sint-Pietersabdij. Van Thielrode neemt deze passage gedeeltelijk over, maar voegt er aan toe dat de heilige Amandus de Sint-Baafsabdij verheerlijkte met relieken en privileges, die de heilige uit de handen van paus Martinus verkreeg. Deze passage is duidelijk een overname uit het 10de-eeuwse stichtingsverhaal ("Ratio foundationis coenobii Blandiniensis ...") dat we terugvinden aan het begin van het Liber Traditionum, met een lichte aanpassing met een duidelijk doel, door de vermelding van de Sint-Baafsabdij¹⁴⁵.

Maar hij heeft waarschijnlijk ook gebruik gemaakt van de originele oorkonden, daar het "Liber traditionum" niet alle informatie bevat. Hierbij kunnen we weer de weergave van de oorkonde van graaf Arnulf I van Vlaanderen als voorbeeld aanhalen. Van Thielrode neemt gedeeltelijk de passage over waarin de ligging van de Sint-Pietersabdij wordt beschreven, namelijk "monasterio Sancti Petri in castro Gandavo, quod Blandinium vocitatum est", maar voegt er een verduidelijking aan toe, namelijk "in pago Curtracinsse vel Listrigaugense"¹⁴⁶. Deze laatste passage is een letterlijke overname uit een oorkonde van keizer Otto II uit 977, een oorkonde die niet aanwezig is in het "Liber traditionum"¹⁴⁷.

Van de oorkonde van kasteelgraaf Wicmannus, vinden we in het "Liber traditionum" slechts een ingekorte optekening, die enkel de rechtshandeling weergeeft. Van Thielrode daarentegen geeft naast de transactie van het domein "Thessela", onder andere ook nog de dateringsformule weer. Deze informatie zit niet bevat in het "Liber traditionum" van de Pieterlingen, maar is wel aanwezig in het afschrift in een Pieters cartularium¹⁴⁸.

¹⁴⁴ J. Heller, p. 564 en het origineel bij M. Gysseling en A.C.F. Koch, o.c., p. 146 (n° 53). Voor het "Liber traditionum", zie A. Fayen, *Liber traditionum sancti Petri Blandiniensis*, Meyer-Van Loo, Gent, 1906, p. 71 en de opmerking bij A.C.F. Koch, idem, p. 59 (n° 35).

¹⁴⁵ J. Heller, o.c., p. 564. Voor het "Liber traditionum": M. Gysseling en A.C.F. Koch, o.c., p. 124 (n° 49).

¹⁴⁶ Waarschijnlijk voegt Van Thielrode deze passage er aan toe om de Sint-Pietersabdij geografisch te duiden en tegenover de eigen abdij te zetten, die gelegen is in de "pagum Brachbatinsse", zie onder meer de oorkonde van Lodewijk de Vrome uit 819: ibidem, p. 222.

¹⁴⁷ J. Heller, o.c., p. 564; Th. Sickel, o.c., p. 163 (n° 145) en A. Van Lokeren, idem, p. 115.

¹⁴⁸ Zie A.C.F. Koch, idem, pp. 61-63, die stelt dat de oorkonde een vervalsing uit de 11de eeuw is (origineel is niet voorhanden). De vermelding in het "Liber Traditionum" (ca. 1035) is een inlassing van de samensteller zelf.

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

Daarnaast verwijst Van Thielrode naar diplomatische documenten die we niet terugvonden in het "Liber traditionum". Het betreft hier onder andere de oorkonden van koning Lotharius van Frankrijk uit 964, die de schenking van Wicmannus bevestigt, en van koning Hendrik I van Frankrijk uit 1037, die de schenkingen van Arnulf en Transmar bekrachtigt. Waarschijnlijk heeft hij dus gebruik gemaakt van originelen of van afschriften, andere dan deze neergeschreven in het "Liber traditionum".

De selectie binnen het oorkondenmateriaal

Van Thielrode geeft dus enkele passages uit of verwijzingen naar oorkonden van de Sint-Pietersabdij weer in zijn kroniek. Hij heeft hierbij natuurlijk moeten kiezen uit een groot aantal documenten, zeker gezien het feit dat hij waarschijnlijk de originele oorkondenschat heeft kunnen inkijken. Het criterium dat hij hierbij hanteert, slaat vooral op de inhoud van de diplomatische documenten. Het is zijn bedoeling aan te tonen dat zijn eigen abdij onrechtvaardig behandeld is geweest. Hij zoekt dus naar die oorkonden die zijn aanklacht kunnen ondersteunen en die volgens hem de Sint-Pietersabdij onrechtmatig bevoordelen.

We zien dat hij een oorkonde van Lotharius, daterend van 22 februari 964, waarin de koning de Sint-Pietersabdij bevestigt in haar bezittingen en immuniteit, niet vermeldt. Deze oorkonde vormt een zeer belangrijk document voor de Pieterlingen. Lotharius bevestigt hier onder andere aan de abdij eindelijk het patronaat over de stadskerk¹⁴⁹. Van Thielrode verwijst daarentegen wel naar de oorkonde van Lotharius uit hetzelfde jaar, waarin de koning de schenking van het domein "Thessela" door Wicmannus bevestigt, net omdat dit document ook betrekking heeft op de Sint-Baafsabdij. Van Thielrode beweert immers dat het domein eertijds aan de Sint-Baafsabdij behoorde en door Wicmannus ontnomen is. Zo bevestigen de oorkonden van bisschop Transmar van Noyon-Doornik uit 941 en van graaf Arnulf I van Vlaanderen uit 942 de Sint-Pietersabdij in een uitbreiding met bepaalde rechten en bezittingen. Deze uitbreiding van het Sint-Pietersbezit te Gent is wellicht gebeurd ten nadele van oude historische rechten van Sint-Baafs, onder andere op de stadskerk, daterend van vóór de Noormanneninvallen¹⁵⁰. De keuze van de oorkonden

¹⁴⁹ Zie betreffende de stadskerk, vroeger Sint-Jans, thans Sint-Baafs: A. Verhulst, "Saint Bavon et les origines de Gand", *Revue du Nord*, 69, 1986, pp. 460-463 en idem, "Leie en Schelde als grens in het portus te Gent tijdens de X^e eeuw", in: W.J.J. Pijnenburg, K. Roelands en V.F. Vanacker; *Feestbundel voor M. Gysseling*; Instituut voor Naamkunde; Leuven; 1984; p. 409 en p. 414.

¹⁵⁰ A. Verhulst, "De restauratie (...)", *Feestbundel D. P. Blok*, Hilversum, 1990, pp. 338-339 en idem, "Note sur deux chartes (...)", *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 155, 1989, p. 19, welke beschikkingen Lotharius bevestigt in zijn oorkonde uit 964, die Van Thielrode toch niet vermeldt.

door Van Thielrode moet men zien in het kader van de rivaliteit tussen beide abdijen, een vete die Van Thielrode door zijn half-polemische verhaal nog steeds levend wou houden. Misschien heeft hij net door de mogelijkheid tot inzage en aanwending van de oorkonden van de Sint-Pietersabdij de oude vete terug opgerakeld.

Nog meer onrecht, ditmaal zonder oorkonden

In zijn relaas over de inname van het "castellum" door de Vlaamse graaf Arnulf I (918-965), vermeldt Van Thielrode ook dat deze enkele domeinen toevoegde aan de bezittingen van het "castellum" en zo van de bewoners belastingplichtigen maakte¹⁵¹. Het betreft, in de moderne toponymie, de volgende domeinen en gehuchten: Meerhout, Desteldonk, Doornzele, Hijfte, Lochristi en Sprendonk¹⁵². De auteur geeft ons geen verdere informatie. Hij vermeldt niet of deze domeinen eertijds aan de Sint-Baafs- of aan de Sint-Pietersabdij toebehoorden. Uit de volgende zin, waarin hij vertelt dat de Sint-Baafsabdij gedurende lange tijd geleden heeft onder beperkte middelen, kunnen we evenwel afleiden dat het hier domeinen betreft die de graaf als een feodale heer geïsurpeerd heeft en geschonken heeft aan enkele trouwe leenmannen, waaronder de kasteelgraaf. Deze stelling wordt ondersteund door het feit dat we geen van deze domeinen terugvinden in de oorkondenverzameling of het "Liber Traditionum" van de Sint-Pietersabdij. We vinden daarentegen wel enkele vermeldingen in de Baafse oorkonden. Daarenboven kunnen we de meeste domeinen geografisch situeren en blijken ze gelegen te zijn in gebieden die de kern uitmaakten van het oudste onroerende patrimonium van de Sint-Baafsabdij. Meerhout was een bosgebied ten oosten van Slotte (het huidige Oostakker) en grensde aan het boscomplex in de buurt van Lochristi, waarin Hijfte waarschijnlijk was inbegrepen. De andere plaatsen, Doornzele, Desteldonk en Sprendonk, bevonden zich ten noorden van het gebied Slotte, langsheen de oevers van de Durme¹⁵³. Al de domeinen kunnen we inpassen in het domein dat sinds de stichting en gedurende de 7de eeuw deel uitmaak-

¹⁵¹ J. Heller, o.c., p. 564: "(...) quas villas castello adiecit hominesque vectigales fecit."

¹⁵² Ibidem, p. 564: "Taceo de silva Mereholt, (...), taceo de Loe, de Iuete, de Tesseldunc, de Torensese, de Sprinchedunc, (...)". Voor de toponymie, zie A. Van Lokeren, idem, p. 115, M. Gysseling, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek, 1960, p. 265 (Tesseldunc), p. 280 (Torensese), p. 627 (Loe), p. 930 (Sprinchedunc) en J. Mansion, *Oud-Gentsche Naamkunde. Bijdrage tot de kennis van het Oud-Nederlandsch*, Nijhoff, 's Gravenhage, 1924, p. 31 (Doornzele), p. 157 (Desteldonk), p. 166 (Sprendonk), p. 208 (Lochristi). Zie ook enkele vermeldingen in de index bij M. Gysseling en A. Verhulst, o.c., p. 227.

¹⁵³ M. Gysseling, idem, p. 620 en kaarten n° I en III.

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

te van het onroerend goed van de abdij, namelijk een uitgestrekt gebied ten noord-oosten en ten oosten van Gent, grotendeels bestaande uit bos, dat vóór 639, door aankopen van Amandus en daarna door schenkingen was opgebouwd¹⁵⁴.

In de oorkonde van Koning Lotharius uit 966, waarin hij de Sint-Baafsabdij in haar rechten en bezittingen bevestigt, zien we dat het bezit van de lokaliteiten (geen villae, wel onontgonnen gebieden) "Thesledung", "Thornesele" en "Spergedung" bekrachtigd wordt¹⁵⁵. We merken dus dat het bij de 10de-eeuwse restauratie van de abdij nodig is om de Baafse eigendomsrechten op deze domeinen te herbevestigen, hetgeen waarschijnlijk betekent dat ze daarvóór aan de Sint-Baafsabdij door de graaf waren ontnomen, die profiteerde van de verzwakte invloed van de abdij wegens de langdurige afwezigheid van de kloostergemeenschap en van de verwarde feodale situatie wegens de Noormanneninvallen¹⁵⁶. Op het einde van de 9de en in het begin van de 10de eeuw was de graaf als lekenabt immers lange tijd meester over het abdiydomein van Desteldonk, waarvan hij bij het herstel van de abdij omstreeks het midden van de 10de eeuw belangrijke delen heeft achtergehouden¹⁵⁷.

In de andere vermelde domeinen, waarvan we geen spoor terugvinden in de diplomatische bronnen, heeft Sint-Baafs eveneens talrijke usurpaties van de graaf en de abdiyvoogd moeten dulden. Zowel Meerhout, Lochristi als Hijfte maakten deel uit van een boscomplex dat door de graaf in de 10de eeuw geïsurpeerd en later achtergehouden werd bij het herstel van het abdiydomein¹⁵⁸. Een deel van het boscomplex, namelijk "Einhartstriest", waar het dorp Hijfte gelegen was, roept herinneringen op aan de periode van abt Einhard, toen dit deel van het bos aan de abt moet toebehoord hebben¹⁵⁹.

Van Thielrode steekt dus terecht een beschuldigende vinger uit naar de graaf, die, in een periode van anarchie en monastieke teloorgang tijdens de 10de eeuw, in zijn hoedanigheid van lekenabt de wereldlijke bezittingen van de

¹⁵⁴ Ibidem, p. 73 en pp. 125-144. Zie ook G. Declercq, o.c., in G. Declercq (red.), o.c., p. 17 (kaart) en p. 18. Zie ook A. Verhulst, "Bezittingen en inkomsten van de Gentse abdijen", in G. Declercq (red.), o.c., p. 105.

¹⁵⁵ M. Gysseling en A.C.F. Koch, o.c., p. 229 (n° 135) en A. Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent* (...), KCG, reeks in-8°, 1958, p. 154, p. 287 (noot 289) en p. 620, ook kaart n° 1.

¹⁵⁶ Ibidem, p. 73: "(...), bepaalde elementen van het domein werden door de graaf geheel of gedeeltelijk niet teruggeschonken."

¹⁵⁷ Ibidem, pp. 157-158, ook betreffende Sprendonk is er sprake van een 10de-eeuwse usurpatie, zie p. 160.

¹⁵⁸ Ibidem, pp. 186-189 (betreffende Hijfte, zie noot 340), p. 198 en p. 204.

¹⁵⁹ A. Van Lokeren, idem, p. 111: "(...) il y avait alors aux environs de Gand, une forêt qui couvrait les villages de (...) Heyfte, Loochristi, (...)".

Sint-Baafsabdij usurpeerde en verdeelde onder zijn trouwe lekenvrienden. Die toegeëigende bezittingen schonk hij later slechts gedeeltelijk aan de abdij terug en hij hield enkele wederrechtelijk in zijn bezit¹⁶⁰. De graaf heeft daarenboven zijn voorkeur voor de Sint-Pietersabdij, waar zijn ouders begraven lagen, nooit onder stoelen of banken gestoken.

De moeizame restauratie van Sint-Baafs bleef dus beperkt tot een gedeeltelijke restitutie van goederen die in het bezit van de abdij waren voor de verwoestingen van de Noormannen. Van Thielrode verwijst bij dit verhaal naar geen enkele oorkonde. Ook wij konden niet alle opgesomde plaatsen terugvinden in diplomatische documenten. Het is mogelijk dat de informatie afkomstig is uit het collectieve geheugen van de abdijsamenleving en dat het relaas van deze usurpaties via mondelinge traditie werd overgeleverd. Dit kan dan de afwezigheid van enige oorkonden verklaren.

3. Besluit

We stellen vast dat het oorkondengebruik in deze historiografische tekst van Sint-Baafs beperkt is. Slechts in bepaalde delen is er sprake van een systematische aanwending van diplomatisch materiaal (hoofdstukken 8 tot en met 11). Hierbij constateren we dat de middeleeuwse clericale historicus op het einde van de 13de eeuw de oorkonden op twee manieren percipieert en aanwendt.

Ten eerste blijven oorkonden voor hem juridische documenten, die de rechtszekerheid van een bepaalde transactie (schenking, ruil, e.d.) garanderen door de tijd. De oorkonde, vanwege haar inherente bewijskracht, kan dus gebruikt worden in een historiografische tekst om een bepaalde claim te rechtvaardigen of een aanspraak te ondersteunen, of in het geval van Van Thielrode, om een bepaald onrecht aan te klagen en die aanklacht te staven. Van Thielrode ziet hierbij in dat men de inhoud van de oorkonde kan inpassen in een historisch verhaal, maar ook dat een duidelijke en letterlijke weergave van passages uit het oorkondenmateriaal, onder meer met herkenbare en geijkte diplomatische formules, de aanspraken ondersteunt en de authenticiteit van het relaas versterkt.

¹⁶⁰ Zie het verwijt in de bedelbrief van abt Othelbold (1019-1030), L. Voet, *De brief van abt Othelboldus aan gravin Otgiva over de relikwieën en het domein van de Sint-Baafsabdij te Gent (1019-1030)*, KCG, reeks in-4°, 1949, p. 234: "Sed et proavus nostri senioris Arnulfus, maximas inde abstrahens partes, satellitibus suis, secundum quod unicuique eorum erat contiguum, distribuit." en A. Hodium, "La réforme monastique d'Arnoul le Grand, comte de Flandre, *Bulletin de la Société Académique des antiquaires de la Morinie*, XVIII, 1957, p. 587 en pp. 592-593: "(...) et le comte restitua une partie de ses biens."

HET "CHRONICON" VAN JOHANNES VAN THIELRODE

Ten tweede wordt het diplomatische materiaal ook gebruikt als een historische bron, die informatie kan geven over de tijd waarin het document geschreven is, waarbij men voorbijgaat aan de juridische kern van het document. De historische dimensie van een oorkonde kan de auteurs informeren over het bestaan van een bepaalde abt en hen meer zeggen over de tijd waarin die abt leefde (bijvoorbeeld ten tijde van de regeringsperiode van een bepaalde koning). Hierbij schenkt men geen aandacht aan de eigenlijke transactie en het juridische nut van het document, dat per definitie boven de tijdsdimensie staat, en ontdekt men de historische elementen in de oorkonde.

Dit betekent nog niet dat de middeleeuwse klerikale auteur uit de 13de eeuw een strikt onderscheid maakt tussen verhalende en niet-verhalende bronnen. Hij is zich wel bewust van de literaire verschillen inzake de formulering en de presentatie van beide tekstsoorten¹⁶¹. Bij Van Thielrode zien we dan ook dat hij op de éne plaats een gebeurtenis op een verhalende manier weergeeft, terwijl hij elders dezelfde informatie letterlijk aan de oorkonde ontleent en de uiterlijke literaire kenmerken van de oorkonden overneemt. Dit wil nog niet zeggen dat men een eng geïnterpreteerd onderscheid maakt tussen verhalende en diplomatische bronnen op het vlak van de bewijskracht, waarmee we bedoelen dat een verhalende tekst evenveel juridische autoriteit en een even hoog waarheidsgehalte kan bezitten als een oorkonde¹⁶². In de historiografie zien we dan ook geen constante verwijzingen naar diplomatisch materiaal om bepaalde gebeurtenissen en aanspraken te bewijzen of om aan te tonen waar de auteurs hun informatie gehaald hebben. Op bepaalde plaatsen ondersteunt Van Thielrode wel zijn relaas door een gedeeltelijke weergave van de bijbehorende oorkonde toe te voegen. Andere tekstdelen daarentegen staan volledig op zichzelf, zonder enige diplomatische verwijzing, maar zijn daarom waarschijnlijk niet minder waar of echt in de ogen van de middeleeuwse auteurs en lezers. Ze vormen daarentegen een deel van de, oorspronkelijk mondelinge, traditie en moeten dus gerespecteerd en doorgegeven worden¹⁶³. Dit bewijzen onder meer de latere historiografische teksten uit de Sint-Baafsabdij met hun ontleningen aan het "Chronicon" van Johannes Van

¹⁶¹ Men was zich in de 13de eeuw wel degelijk bewust van het essentiële belang van de keuze van formuleringen en van de macht van de redactie van een oorkonde, zie C. Vleeschouwers, idem, I. Inleiding, p. 135.

¹⁶² Dit in tegenstelling tot de moderne historische kritiek die op het vlak van betrouwbare historische informatie voorrang geeft aan niet-verhalende bronnen, die op vlak van bronnenwaarde hoger ingeschat worden, boven verhalende bronnen, waaronder verhalende geschiedschrijving, zie J. Kastner, o.c., p. 65 (noot 303) en R.C. Van Caenegem m.m.v. F.L.A.M. Ganshof, o.c., pp. 100 e.v. : "Il existe une tendance à surestimer la valeur des sources non narratives."

¹⁶³ P. Ruyffelaere, idem, p. 228.

NICOLAS MAZEURE

Thielrode van passages die door onze moderne kritiek als fantastisch worden omschreven¹⁶⁴.

Algemeen merken we dat het diplomatische materiaal als bron onderbenut blijft in het "Chronicon". Dit heeft veel te maken met het doel van de tekst. De lokale, kloostergebonden historiografie is vooral spiritueel gericht en heeft als finaliteit de heiliging van de eigen kloostergemeenschap. Het verleden en de neerslag van het verleden bestaan vooral uit de bestuurlijke activiteiten in de context van de heiligencultus (translaties, elevaties, en dergelijke) en de eigen geschiedenis wordt hierdoor voorgesteld als een accumulatie van heiligheid en eerbiedwaardigheid¹⁶⁵. Het strikt economische en institutionele verleden van de eigen abdij valt eigenlijk buiten de historische interesse. Alleen al vanuit het stichtingsverhaal, met een sterke nadruk op de figuur van de heilige Amandus, en nadien door de vermeldingen over de meer lokale heiligen, waaronder de heilige Bavo, krijgt men een geschiedenis die sterk hagiografisch ingekleurd is en die meer aandacht heeft voor het heilige patrimonium van de abdij (aanwezigheid van relieken) dan voor het materiële (bezittingen, rechten, inkomsten en betwistingen).

¹⁶⁴ Hierbij denk ik ondermeer aan het relaas van de stichting van de stad Gent door Caesar en aan het verhaal rond de "fossa Othonis", die door 14de. en 15de.-eeuwse auteurs zijn overgenomen, maar nu als verzonnen worden beschouwd, zie onder andere V. Lambert, o.c., pp. 37-39, die spreekt over "fantasy" en "imagination".

¹⁶⁵ S. Vanderputten, o.c., p. 182.